

Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje: Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVI. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — *Účet Štátnej banky československej č. S 13635.* — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč“ v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačí Neografia, n. p., Martin.

OBSAH

<i>Štefan Peciar:</i> K otázke historizmu v jazykovede	193
<i>Eugen Pauliny:</i> Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede	197
<i>Eugen Jóna:</i> Význam slov	207
<i>Jozef Ružička:</i> Z jazykovednej terminológie	213

Podnety a diskusie

Z pedagogických diskusií o jazykovom vyučovaní v SSSR	215
<i>Ján Petrikovič:</i> Skúsenosti s absolventmi strednej školy pri jazykovom vyučovaní	217

Posudky

<i>M. Marsínová:</i> Martin Kukučín, Život	219
--	-----

Drobnosti

<i>-r:</i> Ako by, akoby, ak by	222
<i>Hý:</i> Vázba slovesa oboznamovať	223
<i>uffa:</i> Liečlivý a liečebný	224

Anketa

K otázke historizmu v jazykovede

Štefan Peciar

J. V. Stalin v epochálnej práci *Marxizmus a otázky jazykovedy* venoval pozornosť aj otázke jazykovednej metódy. Zavrhol marrovskú „štvorelementovú analýzu“ ako „naozaj idealistickú“ a rehabilitoval historicko-porovnávaciu metódu, ktorá „podnecuje k práci a k štúdiu jazykov“. Historicko-porovnávacou metódou možno s úspechom a s úžitkom študovať príbuznosť napr. takých jazykov, ako sú slovanské, germánske, ugrofínske a i. (jazykové čelade alebo rodiny).

Historicko-porovnávacia metóda spočíva v tom, že sa porovnávajú slová a najmä gramatické tvary rôznych jazykov, a to také slová a tvary, ktoré svojím významom i svojím znením (formou) ukazujú na pravdepodobný spoločný pôvod. Podľa výsledkov takéhoto porovnávania čo najväčšieho počtu slov a tvarov rôznych jazykov, ako i rôznych období toho istého jazyka robí lingvista závery jednak o príbuznosti rôznych jazykov, o hospodárskych a kultúrnych stykoch príslušných národov v priebehu ich dejín, jednak o dejinách jednotlivých slov v rámci jedného jazyka, ako i o vývoji celého jazykového systému. Výsledky tejto svojej práce si lingvista ustavične konfrontuje a overuje výsledkami iných, najmä príbuzných vedných odborov, ako je história, archeológia, národopis a i. Pritom si každý lingvista musí uvedomiť, že porovnávanie nie je cieľom, ale iba prostriedkom na hlbšie preniknutie do dejín každého z porovnávaných jazykov a tým i do dejín príslušných spoločenských kolektívov. Ak si toto neuvedomí, stáva sa jeho práca samoučelnou, upadá do formalizmu a napokon sa stráca v idealizme.

Pre príbuznosť jazykov je preukazný najmä spoločný výskyt celého radu slov *základného slovného fondu*, t. j. výrazov pre najdôležitejšie životné potreby, rodinné a príbuzenské vzťahy, zámenných a číslovkových výrazov, ako i slovtvorných prostriedkov, a súčasná existencia spoločných gramatických tvarov (skloňovacích a časovacích prípon) a väzieb, ktorá ukazuje na príbuznosť *gramatickej stavby* daných jazykov.

Vznik historicko-porovnávacej metódy úzko a priamo súvisí so vznikom modernej jazykovedy v prvej štvrtine XIX. stor. Ba možno povedať skôr naopak, že „historické nazeranie na jazykové fakty dalo vzniknúť vede o jazyku“¹. Správnosť historického aspektu v jazykovednom bádani vyjadřil svojho času Fr. Engels v polemike s Dühringom takto: „Látka a forma materinského jazyka sú však len vtedy srozumiteľné, ak sledujeme ich vznik a postupný vývoj, a toto nie je možné bez zreteľa po prvé na ich odumrelé formy a po druhé na príbuzné živé i mŕtve jazyky... Ale ak pán Dühring takto vyčiaruje zo svojho školského rozvrhu všetku modernú historickú gramatiku, potom mu ostáva pre vyučovanie jazykov len staromódna, celkom podľa štýlu starej klasickej filologie pristrihnutá technická gramatika so všetkými svojimi kazuistikami a ľubovoľnosťami, spočívajúcimi na nedostatku dejinného podkladu.“²

Historicko-porovnávacia metóda sa dostala na scéne, keď sa porovnávanie stalo prostriedkom na rekonštruovanie umelých prajazykov, odtrhnutých od akejkoľvek dejinnej skutočnosti. To napokon viedlo k odklonu od tejto metódy.

Zakladateľ novej jazykovednej, tzv. sociologickej metódy, Ferdinand de Saussure, bol presvedčený, že „lingvistika venovala príliš mnoho miesta dejinám; potrebuje sa vrátiť k statickému nazeraniu tradičnej gramatiky“³. De Saussure vyhlásil jazyk („langue“) za čistú formu a za predmet lingvistiky pokladal statické (synchronické) jazykové systémy, ktoré sú samy v sebe nemenné, teda mimčasové a mimopriestorové. Pri praktickom používaní (v „parole“) sa jazykové systémy síce menia, ale tieto zmeny nie sú vraj predmetom lingvistiky.

Na podklade učenia F. de Saussura sa vyvinul štrukturalizmus, jeden z najvplyvnejších smerov v modernej jazykovede. Štrukturalizmus má rôzne „školy“, ale všetky ich spojuje odklon od historického ponímania jazykových faktov a idealistický filozofický základ. Miesto lingvistiky zaujíma akási filozofia jazyka.

I u nás sa štrukturalizmus pokladal a z časti ešte pokladá za najmodernejší smer v jazykovede. I pisateľ týchto riadkov bol donedávna prívržencom tohto smeru, pridržal sa jeho základných téz a propagoval ich vo svojich prácach. To bolo do tých čias, kým nepoznal a neosvojil si základné tézy historického a dialektického materializmu. Ešte nedávno sme zdôrazňovali „striktne synchronické“ stanovisko a kritizovali sme historizmus, pričom nebolo vždy dosť jasné, *aký* historizmus kritizujeme. V mladých adeptoch jazykovedy mohol vznikať (a skutočne vznikal) dojem, že sme proti historizmu vôbec. V tomto smere sme mali škodlivý vplyv na výcho-

¹ A. S. Čikobava, *Stalinskij etap v razvitii sovetskogo jazykoznanija i problema istorizma*, Izvestija AN SSSR IX, 1950, 335.

² Fr. Engels, *Anti-Dühring* (české vydanie), Praha 1949, 279.

³ Cit. podľa A. S. Čikobavu, Izvestija IX, 334.

vu jazykovedných kádrov. Na tieto skutočnosti sú doklady dokonca ešte aj v tomto ročníku Slovenskej reči.

Uvediem z našej praktickej jazykovedy aspoň jeden príklad na to, k akým nesprávnym záverom viedol „striktne synchronický aspekt“ v poňímaní jazykových faktov. Univ. prof. Dr. Eugen Pauliny vydal knižku *Slovenské časovanie*⁴, v ktorej sa pokúsil o triedenie slovenských sloves. Prof. Pauliny tu píše: „Preto sa nám zdá potrebným zrevidovať ich (t. j. iných autorov, Š. P.) podávanie slovenského časovania a nahradiť ho sústavou, ktorá by celá vychodila *len* zo *súčasného stavu* a *neobzerala by sa nijako na historický materiál*.“ — „... hovoriť dnes v tradičnom poňatí o prítomnom a infinitívnom kmeni je *púhy a ničím neodôvodnený historizmus*.“ (Str. 12, podčiarkuje Š. P.)

Keď odhliadneme od zásluhy prof. Paulinyho, že tu systematicky prebral všetky typy slovenských sloves a že správne vyzdvihol zásadu produktivity tvorenia, sú výsledky jeho práce neprijateľné. Pauliny totiž prijíma princíp J. Mihála a J. Orlovského o deliť slovenské slovesá na dve triedy podľa „koncovkovej morfémy 3. os. pl. prít. času“, t. j. podľa toho, či tvar 3. os. pl. prít. času sa končí na -ú, či na -ia (-a). Takto sa ľahko „podarilo“ zaradiť všetky pravidelné slovenské slovesá do dvoch skupín (tried). Ale tieto dve triedy majú proti šiestim triedam staršieho delenia sloves predovšetkým pedagogickú nevýhodu, že každá z nich má veľký počet „časovacích typov“ (ťažko je súhlasiť s Paulinyho rozlišovaním „vzorov“ a „typov“), takže sa stávajú neprehľadné. Ďalšia chyba je v tom, že sa do tej istej slovesnej triedy, ba dokonca do toho istého vzoru zaraďujú rôzne, formálne odlišné „typy“, ktoré nielen historicky, ale ani so stanoviska dnešného jazykového povedomia k sebe nepatria. Napr. slovesné typy „česať — češem“, „padnúť — padnem“, „žať — žnem“, „niesť — nesiem“, „brať — beriem“, „minúť — miniem“ (posledné dva typy Pauliny nepokladá za samostatné typy) patria pod jeden „vzor“: česať — češem. O akú umelú schému tu ide, vidno napr. z toho, že sa „kvôli paralelnosti“ II. triedy s prvou pre dve slovesá (*stáť — stojím* a *báť sa — bojím sa*) zavádza osobitný „vzor“, pričom ostatné slovesá rovnakého časovania v prítomnom čase (*hojím, brojím, hnojiť, rojiť* so ap.) patria do iného vzoru, hoci Pauliny zdôrazňuje, že mu ide práve o triedenie slovesných tvarov prítomného času. Týmto Pauliny prakticky poprel správny princíp rozlišovania produktívnych a neproduktívnych typov. Okrem toho Pauliny tu pracuje s Trubeckého pojmom spojovacej morfémy, ktorý sotva bude možné udržať, a dospieva tak k niektorým umelým, neživým slovesným základom, ako je napr. „*kupu-*“ pri slovese *kupovať — kupujem*. Nie div, že naši učitelia tomuto novému triedeniu sloves nemôžu „prísť na chuť“.

Otázkou triedenia sloves budem sa podrobnejšie zaoberať na inom

⁴ Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1949.

mieste. Tu som len chcel poukázať, že nedostatok historického aspektu vedie aj v praktických jazykovedných otázkach na scestie. Niet pochybnosti, že by Pauliny nebol mohol obhajovať delenie slovenských slovies na dve triedy, keby nebol vopred zavrhol historický princíp. Už porovnanie s češtinou, ktorému sa úmyselne vyhýbal, bolo by prinieslo do jeho schémy náležitý korektív.

Prof. Pauliny sám v diskusii uznal, že jeho pokus o obhájenie triedenia slovenských slovies na dve triedy má nedostatky. Pri tejto diskusii, ktorá sa viedla v Jazykovednom ústave SAVU na jar a v lete m. r., jeden z diskutérov sa vyslovil, že kritika tohto „nového triedenia“ a pokus o iné triedenie, ktoré by rešpektovalo historické súvislosti jednotlivých slovesných typov, je „krokom nazpät“. Tento výrok dostatočne nasvedčuje, ako sa niektorí naši jazykovedci „oslobodili“ od historizmu a uznávajú za pokrokové to, čo je antihistorické.

Podľa mojej mienky bude treba pri budovaní marxistickej jazykovedy urobiť taký „krok nazpät“ všade tam, kde predchádzajúci „krok dopredu“ bol chybný a viedol na scestie. V Sovietskom sväze sa nebáli urobiť „krok nazpät“ od Marrovhovho antihistorického „nového učenia“ k historicko-porovnávacej metóde a Stalin priamo vyhlásil, že takýto „krok nazpät“ (zrieknutie sa dedičstva N. J. Marra) je jednou z podmienok ozdravenia sovietskej jazykovedy.

I my si musíme uvedomiť, že „historickosť kategórií jazyka i myslenia je základným predpokladom súčasnej (marxistickej) vedy“ a naopak „antihistorizmus je príznakom súčasnej idealistickej lingvistiky“.⁵

Pritom si, pravda, treba ujasniť, že zdôrazňovanie historizmu v jazykovede neznamená prostý návrat k starej atomistickej metóde mladogramatikov a anulovania kladných prínosov novších metód buržoáznej jazykovedy, medzi nimi i štrukturalizmu. Ako vieme od klasikov marxizmu-leninizmu, vo vývoji ľudskej spoločnosti a teda ani vo vývoji vedy niet skutočných „krokov nazpät“, niet návratu k tomu, čo už bolo. Ale pokrok a najmä pokrok vo vede je možný len po zhodnotení a tvorivom zužitkovaní kladných úsilií a prínosov všetkých minulých pokolení.

Náš terajší historizmus bude teda iný než historizmus mladogramatikov. Nám nepôjde o rekonštruovanie nejestvujúcich prajazykov alebo nejestvujúcich tvarov, ale o skutočné *dejiny* jazykov alebo jednotlivých slov, a to nielen o dejiny jazykových foriem, ale najmä o vývoj ich významu v príslušnom jazyku. Nebudú nám už východiskom rekonštruované jazykové štádiá, ale dnešný stav jazyka, ktorý môžeme najlepšie poznať, ak mladogramatické atomistické chápanie nahradíme chápaním celostným, dialektickým.

V školskej gramatike nemožno pokladať za historizmus napr. také exkurzy do mladogramatických formalistických poučiek a vzorcov, akými

⁵ A. S. Čikobava, l. c. 334 a 335.

sa hemží Gramatika B. Letza. Pomocou *o*-kmeňov, *i*-kmeňov, *t*-kmeňov atď. z dnešného jazyka už veľa nevysvetlíme. Tým skôr nie, ak sa fakty dnešného jazyka nevykladajú správne, ako je to často u Letza. Správny historický aspekt, t. j. ohľad na živé, produktívne kategórie a jazykové prostriedky by bol na mieste práve tam, kde ho Letz nemá, napr. v kmeňosloví. Potom by nebolo možné pokladať za príponu akúkoľvek ľubovoľnú koncovú hlásku alebo skupinu hlások bez ohľadu na jej význam, ako je to u Letza.

Mnoho úloh nás ešte čaká pri budovaní marxistickej, materialistickej jazykovedy. Tieto úlohy by sme nemohli splniť, ak by sme zavrhovali historický princíp v jazykovede.

Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede

Eugen Pauliny

V minulom čísle Slovenskej reči (str. 171 n.) — sledujúc výklady V. Mathesiausa — prebrali sme zásady aktuálneho vetného členenia a určili sme, že s hľadiska aktuálneho vetného členenia sa výpoveď delí na východisko (relatívne známa časť výpovede) a jadro (relatívne neznáma časť výpovede). Ďalej sme ukázali, že pri objektívnom poradí, keď ide o pokojné oznámenie, vyriekava sa najprv východisko a až potom jadro výpovede. Pri subjektívnom poradí, keď ide o vzrušené oznámenie, vyriekava sa najprv jadro a až potom východisko výpovede.

Záverom sme konštatovali, že základným činiteľom, podľa ktorého sa upravuje slovosled slovenskej vety, je aktuálne vetné členenie, ale že jednoduché pravidlá aktuálneho vetného členenia sú komplikované ďalšími faktormi, a to momentom rytmického členenia, dôrazom a intonáciou, a gramatickým momentom. V tomto článku si ponajprv všímame gramatického momentu a potom rytmického členenia výpovede, a tu najmä okolnosti, ako vplýva rytmický moment na slovosled.

Gramatický moment pri slovoslede.

Gramatický moment sa pri slovoslede prejavuje v skladoch (syntagmách). Pojmom sklad (syntagma) sme sa už v tomto časopise zaoberali (č. 5, str. 146 n.). Charakterizovali sme ho ako také ustálené spojenie dvoch slov, ktorým sa vyjadrujú vzťahy a spojenia, jestvujúce v skutočnosti medzi dvoma vecami, dejmi alebo vlastnosťami. Z okolnosti, že pri sklade ide o „ustálené spojenie dvoch slov“, vyplýva, že tu ide aj o ustálený slovosled oných dvoch slov, ktorými sa utvára sklad. Máme tu teda

do činenia s faktom, že v skladoch býva aj ustálený slovosled. Teda aj slovosled patrí k prostriedkom, ktorými sa vyjadruje sklad. V jednotlivých druhoch skladu sa ustálenosť prejavuje takto:

V určovacom sklade. Ak je v určovacom sklade shoda medzi určeným a určujúcim členom skladu, vtedy je určujúci člen skladu na prvom mieste a určený člen skladu na druhom mieste. Inak povedané: Prívlastok predchádza pred svojím menom.

Napr.: Kosodrevina vydychuje *sýtu vôňu*, ktorá človeka rozpaľuje ako *plné dúšky silného vína*. Krv sa búri, dupoce. V *divom cvale zalieva celé telo*, preniká ku *každému koštialiku*. (Fr. Švantner.)

Taký istý slovosled je aj pri rozvítej príslovke a prídavnom mene. Napr.: *veľmi tuhý, hrozne unavený, veľmi tuho, hneď teraz*.

Na druhé miesto (postpozitívne) sa kladie určujúci shodný člen na vyjadrenie dôrazu, najmä keď sa prívlastky stavajú proti sebe.

Napr.: *Nepriaznivé podmienky* rastu našej kultúry sú dnes nahradené *podmienkami inými, priaznivejšími*.

Nikomu iste nie je potrebné z kníh, z novín alebo z rečníckych prejavov dozvedieť sa o tom, že doba naša je dobou prechodu do *nových foriem* života z *foriem starých*.

Ale aj keď nie je takáto zreteľná antitéza, užíva sa postpozícia zo stylistických dôvodov na zdôraznenie určujúceho člena.

Napr.: Oceňovanie všetkých našich úsíl na tomto poli treba prenechať *pozorovateľovi nezúčastnenému a nepredpojatému*.

To, čo tu zdôrazňujeme v *smysle pozitívnom*, platí aj v *smysle negatívnom*.

Postpozícia sa používa aj pri vypočítavaní pojmov, ktoré sa vyjadrujú sdruženými pomenovaniami, líšiacimi sa prívlastkom.

Napr.: Dnes v tejto dedine na 96 % navštevujú žiaci *meštiansku školu* i *školu ľudovú*.

Postpozícia sa ďalej používa vtedy, keď ide o vlastnosť akoby znovuzískanú alebo dodatočne pripísanú. Tak je to najmä vtedy, keď ide o viac vlastností.

Napr.: V rušných *zmenách spoločenských, politických i hospodárskych*, aké prežívame u nás a na celom svete...

Vlani pri najťažších *podmienkach dopravných, existenčných a iných* začala naša osvetová služba zámernú a organizovanú *činnosť odbornej vzdelávaciej*.

V odbornej terminológii, najmä prírodovednej, je postpozícia normálnym zjavom pri sdružených odborných pomenovaniach. Napr.: *kysličník uhličitý, síran sodný, pstruh potočný, mačka domáca, trojuholník rovnoramenný*.

Ako z uvedených príkladov vidno, používa sa prívlastok v postpozícii vtedy, keď ide o nejaké zdôrazňovanie. Postpozícia má tu teda štylisticko-logickú funkciu.

Okrem tejto logickej funkcie využíva sa postpozícia prívlastku esteticky. Treba totiž vedieť, že v staršom spisovnom jazyku až do polovice XIX. storočia, a to podľa vzoru latinského jazyka, kladie sa prívlastok veľmi často za svoje podstatné meno. V náboženskom jazykovom štýle a v jazyku biblie, ktoré boli najviac pod vplyvom latinského jazyka, udržalo sa toto postavenie prívlastku veľmi často aj dnes. Preto, ak sa má zámerne vyvolať dojem starobylého alebo biblického štýlu, užíva sa medziiným aj postpozícia prívlastku.

Napr.: Nežiadam si *márnosti svetských* od Hospodina, lebo bohatstvo, zisk a sláva *radostou chvílkovou* zapalujú srdce človeka a ja chcem, aby *srdce moje* bolo zapálené *radostou večnou*. (M. Figuli.)

Niekedy sa už rozvité podstatné meno znovu rozvíja ďalším prívlastkom. Napr.: *studničná voda* — *čistá studničná voda*. Vtedy sa nový prívlastok kladie na začiatok skladu. Napr.: slnečné popoludnie — *krásne* slnečné popoludnie, dobrý Slovák — *každý* dobrý Slovák, dobrá mama — *naša* dobrá mama, barokový kostol — *krásny* barokový kostol.

Tieto druhotné prívlastky sú alebo hodnotiace prídavné mená (*dobrý, krásny, pekný, skvelý, čistý, ťažký*) alebo zámená *môj, tvoj, svoj, náš, váš, ich, jeho, jej, ten, každý, všetci, žiaden, niektorý* a pod. Najmä zámeno patrí na počiatok skladu. Napr.: *môj dobrý otec*. Keď sa obráti slovosled zámena a prídavného mena, vtedy ide o zmenenú citovú náplň. Napr.: *môja dobrá mama* — *dobrá moja mama, ten čistý úmysel* — *čistý ten úmysel*.

Prípady, v ktorých sa nový prívlastok kladie za sklad (za podstatné meno), sme spomenuli vyššie. Býva to vtedy, keď ide o vlastnosť dodatočne vybavenú alebo znovuzískanú.

Adverbium, ktoré rozvíja shodný prívlastok, stojí pred týmto prívlastkom. Napr.: *veľmi príjemný človek, skutočne ušľachtilá zába*, *ďávnो známy preklad*.

Keď je prívlastok rozvitý prostým alebo predložkovým pádom, vtedy sa celý rozvitý prívlastok kladie za substantívum. Napr.: *sudy plné starého vína; zásada známa všetkým súčasníkom; stôl pokrytý obrusom; druhým pilierom, priamo závislým od predošlého, je poznanie...*; *človek zostávajúci za vývojom*.

V staršom spisovnom jazyku je v podobných prípadoch možný aj takýto slovosled: *Hrabovec bol známy po celom kraji lekár*. Porov. obdobný príklad:

Obapolné *vyslovenie* lásky, toho samého večera, keď Hrabovec do Trenčína jazdil a Milada v chyži svojej smútila, *učinené*, spojilo duše oboch na večné časy.

(J. M. Hurban.)

V dnešnom praktickom jazyku, najmä v novinárskom, hospodárskom a právnom štýle, stretávame sa aj s väzbami typu *na dedine žijúci ľudia*. Tento spôsob slovosledu odporuje zásadám uvádzaným doteraz, lebo náležitý slovosled by bol: *ľudia žijúci na dedine*. Nateraz sa nebudeme zaoberať touto konštrukciou.

Ak je v určovacom mennom sklade určujúci člen vyjadrený neshodným pádom prostým alebo predložkovým, vtedy nasleduje určujúci člen po určenom. Napr.: *pohár vody, kôš na jablká, človek v nemocnici, čítanka pre stredné školy, pohľad do diaľky* atď.

V priradovacom sklade. V priradovacom sklade v slučovacom spojení je v slovoslede s gramatického stanoviska voľnosť. Vety a výrazy ako:

Učiteľia a profesori sa schádzajú...

Školskí a osvetoví pracovníci...

Chceme a vieme si uctiť osvietených kňazov...

môžeme povedať aj slovosledom:

Profesori a učiteľia sa schádzajú...

Osvetoví a školskí pracovníci...

Vieme a chceme si uctiť osvietených kňazov...

Ale zo štylistických dôvodov zachovávame tu jednako isté poradie podľa hierarchie spoločenskej, logickej, podľa stupňovania, podľa poriadku časového alebo priestorového a pod. Napr.: *otec a syn; rodičia a deti; môj priateľ a ja; súdružky a súdruhovia; vojaci, poddôstojníci a dôstojníci* a pod.

Ohľad na hierarchiu v poradí je dôležitý nielen pri spájaní jednotlivých výrazov. Je dôležitým momentom aj v kompozícii pri rozvíjaní rozprávania, opisu a pod. Ale to je už otázka výlučne štylistická.

Pre poradie členov priradovacieho skladu je dôležitá aj rozvitosť jednotlivých členov. Obyčajne sa postupuje od najmenej rozvitého člena k najviac rozvitému členu.

Napr.: Kapitalistické krajiny západu nevedia dať v uspokojivom rozsahu svojmu obyvateľstvu *prácu, chlieb a podiel na hodnotách, ktoré je schopné vyrobiť*.

Vo vetnom sklade. Vo vetnom sklade ide jednak o slovosled podmetu a prísudku, jednak o slovosled rozvíjajúcich vetných členov: predmetu, príslovkového určenia a doplnku. Pre slovosled týchto vetných členov niet v slovenčine ustáleného gramatického poradia. Ich slovosled sa riadi princípom aktuálneho vetného členenia. Východiskom výpovede býva najčastejšie podmet alebo príslovkové určenie (a tu najčastejšie príslovkové určenie miesta alebo času). V objektívnom poradí sa preto slovosled riadi zásadou, že na začiatku výpovede sú veci relatívne najznámejšie (teda najčastejšie podmet alebo príslovkové určenie), na konci výpovede veci relatívne najmenej známe (teda najčastejšie prísudok, predmet a doplnok).

Napr.: Pán slúžny bol na šťastie doma.
Ondrej naňho pozrel zvedavým zrakom.
Okolo jarčeka čurkotala voda.
Na dedinu ľahlo večerné ticho.

V objektívnom poradí býva prísudok na začiatku len vtedy, keď ide o verbum existentiae (*byť*) alebo o sloveso, ktoré ho zastupuje. Napr.: *Bol raz jeden kráľ.* — *Žila raz jedna chudobná vdova.* — *Mal raz jeden otec troch synov.* Keď je východisko zamlčané (ide o zamlčaný podmet), vtedy môže byť v objektívnom poradí na začiatku vety aj iné sloveso. Napr.: *Striehla na nás v budú.*

Ako vidieť, gramatický moment zaväzuje pri slovoslede ponajviac v určovacej syntagme. Jednotlivé typy slovosledu v určovacom sklade dali by sa síce prebrať ešte podrobnejšie ako sme tu urobili, ale na samej podstate by sa tým nič nezmenilo. Ukazuje sa tak či tak, že slovosled v skladoch nemá v zásade gramatickú, lež iba štylistickú platnosť.

Rytmické členenie výpovede.

Pri rytmickej členení sa stretávame s novým pojmom. Je to pojem vetného taktu, resp. hovorového taktu. *Vetný takt* (alebo hovorový takt) je slovo alebo skupina slov, ktorá sa spolu drží jedným dôrazovým vrcholom a významovou spolupatričnosťou slov k taktu patriacich¹. Vetný takt teda určujeme dvoma pozitívnymi znakmi (významová spolupatričnosť, dôrazový vrchol). V. Mathesius² dáva prednosť negatívnemu určeniu, ale v podstate sa obe tieto určenia kryjú, resp. dopĺňujú. Pri pomalejšej výslovnosti možno robiť medzi jednotlivými vetnými taktami pauzy. Vnútri toho istého taktu však pauzy nie sú. Vetný takt sa zakončuje nielen pauzou, ale aj miernym poklesnutím hlasu. Toto klesnutie hlasu nazývame podľa V. Mathesia *polokadenie*. Okrem toho — aby sme vyčerpali zvukové znaky vetného taktu — vnútri vetného taktu sú na hraniciach slov obligátne spodobovanie hlások (v slovenčine spoluhlások). kým na hraniciach vetného taktu spodobovania hlások nie sú obligátne³.

Prv než prikrôčime k skúmaniu významovej a potom zvukovej stránky vetného taktu, treba upozorniť, že rozbor materiálu, ktorý tu uvádzame, neopiera sa o laboratórny výskum. Ide tu o materiál z literatúry, ktorý sme iba sami dodatočne členili na vetné takty. Preto je možné, že sme niektoré takty rozčlenili podľa svojho subjektívneho dojmu. Je ďalej mož-

¹, ² Vilém Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, 251, definuje „mluvní takt“, „promluvo-*vý takt*“... „jako nejmenší díl promluvo-*vého celku, který lze bez újmy smyslového členění oddělit od ostatní promluvy pausami*“.

³ V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, 249. Ide tu najmä o znelostnú asimiláciu. O znelých a neznelých spoluhláskach porov. článok J. Ružičku v *Slovenskej reči* XVI, 1950—51, 111—113. Na rozdiel od češtiny, kde na hraniciach vetných taktov nenastáva nikdy spodobovanie spoluhlások, v slovenčine môže také spodobovanie nastať.

né, ba vari isté, že ten istý prejav možno členiť na nerovnaký počet vetných taktov. Je totiž známe, že vetný takt nie je faktorom pevným a ustáleným. Je možné rozčleniť aj tú istú vetu alebo prehovor na neshodné vetné takty.

Závisí to od toho, koľko dôrazových vrcholov chceme do vety položiť. Ten istý prejav možno napr. členiť takto:

Rozum môj / nech spravuje / radou svojou / preláskavou, / aby som mohol / medzi spravodlivými / obcovať / spravodlivo.

alebo takto:

Rozum môj nech spravuje / radou svojou preláskavou, / aby som mohol medzi spravodlivými / obcovať spravodlivo.

Z príkladu vidieť, že okolnosť, na koľko vetných taktov sa má prehovor členiť, závisí od viacerých činiteľov rytmického rázu.

Predovšetkým je tu veľmi dôležitý princíp rozmerového rytmu. Vetné takty pokojného alebo dôstojného oznámenia majú tendenciu zachovávať podľa možnosti rovnaký rozsah. Napr. v príkladoch uvedených vyššie pri prvom spôsobe členenia z ôsmich taktov štyri sú štvorslabičné, dva trojslabičné, jeden päťslabičný a iba jeden sedemslabičný. Pri druhom spôsobe členenia zo štyroch taktov dva sú sedemslabičné, jeden osemslabičný a iba jeden dvanásťslabičný. V oboch prípadoch teda iba jeden takt pozoruhodnejšie porušuje zásadu rozmerového rytmu. (Spôsobuje to okolnosť, že výraz „medzi spravodlivými“ je až sedemslabičný.)

Rozmerový rytmus závisí od tzv. dôrazového impulzu, ktorý zaujmeme hneď na samom začiatku prejavu. Dôrazový impulz spočíva v tom, že dôrazový vrchol kladieme na tie isté miesta v taktach. Pri prvom spôsobe členenia sme ho v uvedených príkladoch položili na prvú slabiku najdôležitejšieho slova v takte, pri druhom spôsobe členenia sme ho položili na prvú slabiku ostatného slova v takte. Dôrazový impulz a rozmerový rytmus spôsobujú, že prehovor členíme podľa jednotného princípu.

O členení prejavu podľa jednotného princípu môžeme hovoriť aj vtedy, keď sa vo vzrušenej reči rozbíja zámerne rozmerová pravidelnosť, keď sú totiž vetné takty nerovnako dlhé.

Napr.: Zem / pod tisícami bežiacich nôh / stenala.

Doma / plakaly hladné deti.

Matky / s ceduľami v rukách / v dlhých radoch / stály pred obchodmi / a prosily o ehlieb.

Ale / chleba nebolo.

Boly len / cedule.

Proti pokojnému členeniu, na aké sme uviedli príklad vyššie, ide tu o búrlivé, nerovnomerné, skákavé členenie, ktoré vhodne podfarbuje dramatický ráz vyprávania.

Treba ešte upozorniť, že nerovnako dlhé vetné takty nie sú ešte dôkazom vzrušeného rázu výpovede. Rozhoduje tu aj obsah a slovosled.

Napr.: Otvorili vráta na humne, / posedeli pred spaním na prahu. / Ján
zaspieval / ticho, / žalostne:

Ej, otvor milá dvere,
studený vetriček do tváři mĭ veje.

A spieval ešte dlho / o milej / a zbojníkovi. / Po dvore / plavila sa noc, /
tichá / a tmavá. (L. Ondrejov.)

Hoci sa tu vety začínajú dlhšími vetnými taktami a končia sa kratšími, jednako tu nejde o vzrušenú výpoveď. Pôsobí to slovosled, slovný výber a obsah.

Čo sa týka členenia výpovede na taktý, treba ešte upozorniť na konštatovanie V. Mathesia⁵, že pri slávnostnej výslovnosti je viacej vetných taktov (viacej pauz) ako pri zbežnej výslovnosti.

Tieto fakty nás oprávňujú domnievať sa, že máme naporúdzi dostatok objektívnych kritérií na to, aby sme mohli overovať naše subjektívne členenie vetných taktov, a že teda naše členenie vetných taktov je dostatočne preukazné. Tým sa, pravdaže, nepopiera nástojčivosť opierať sa pri výskume tejto otázky o objektívne zistený materiál. Tohto materiálu doteraz, bohužiaľ, niet. Spracovať členenie prejavov na vetné taktý v slovenčine podľa presných zvukových záznamov patrí tiež k naliehavým otázkam slovenskej lingvistiky.

Čo sa týka pomeru medzi syntaktickým členením a členením na vetné taktý, ktorý môžeme pokladať za jeden z aspektov významovej výstavby vetného taktu, ukazujú sa tieto všeobecné výsledky:

Hranice vetného taktu sú medzi rozvitým podmetom a rozvitým prísudkom.

Napr.: Jarné slnko / malo veľký tanec. — Na dedinu ľahlo / večerné ticho.
— Polia za večernej tmy / sú pusté.

Keď je podmet nerozvitý a keď je prísudok rozvitý len príslovkou, vtedy sa veta nečlení na vetné taktý.

Napr.: Jánošík zatvrdnuto mlčĭ. — Chorý ticho stene. — Hodiny odmerane tikaly.

Hranice vetných taktov sú aj medzi rozvitým alebo viac ako jednoslovným prísudkom a rozvitým predmetom.

Napr.: Svoju odhodlanosť / vypukle prejavil. — Prišiel som / drevo rúbať.

Rovnako tak je hranica taktov medzi prísudkom a príslovkovým určením, vyjadreným predložkovým pádom alebo rozvitým substantívom.

Napr.: Nežiadam si / do ruky meč.

Svoju odhodlanosť / vypukle prejavil / od počiatku svojho účinkovania na rodnej pôde, / a potom spečatil / a zobrazil / večne pamätnými slovami / v Štubnianskych Tepliciach. (Sv. H. Vajanský.)

⁵ *Čeština a obecný jazykozpyt*, 253.

Na tomto mieste treba upozorniť, že príslovkové určenie sa niekedy z aktualizačných dôvodov kladie medzi holý podmet a prísudok. Ak je do-
statočne dlhé, utvára samostatný vetný takt.

Napr.: Zem / pod tisícami bežiacich nôh / stenala.

Ale proti tomu:

Zem stenala / pod tisícami bežiacich nôh.

Ostatne pri príslovkovom určení ako aj pri ostatných vetných členoch platí zásada rozmerového rytmu. Podľa tejto zásady sa príslovkové určenie, ako aj ostatné vetné členy podľa svojej dĺžky raz členia do osobitného vetného taktu, raz ostávajú v spoločnom vetnom takte s inými vetnými členmi.

Napr.: Na dedinu ľahlo / večerné ticho. -- Okolo jarčeka / čurkotala voda.

Osobitný vetný takt tvorí aj rozvitý participiálny prívlastok a ne-
súrodný rozvitý prívlastok.

Napr.: Poberá sa Pódi, / odbitý od ženy, / pokrivkujúc na čaptavých päťach, / do dediny. -- Páčila sa mu myšlienka / vyšibať Červenáka prútom / po holých no-
hách. -- U Budáčov na mostiku / ležal Kazan, / veľké psisko / dlhej srsti.

Ukazuje sa teda, že je istá paralelnosť medzi syntaktickým členením a členením na vetné takty. Ide tu, pravdaže, o paralelnosť, značne obme-
dzenú rozmerovým rytmom a rytmickým impulzom.

Podobný obraz sa ukazuje pri sledovaní pomeru medzi vetným tak-
tom a aktuálnym vetným členením. Tu môžu nastať tri prípady:

1. V jednom takte je aj východisko aj jadro výpovede.

Napr.: Čvrikaly vrabce, / štebotaly lastovičky. -- Zvonkaly konôpky, / stehlíky
pozdravovali slnce. -- Povetrie bolo vlažné, / sneh navlhnutý. -- Rozhliadol sa Jer-
guš po doline / a zadivil sa.

Ako vidieť, nastáva tento prípad zpravidla vtedy, keď ide o holý pod-
met a holý prísudok.

2. V jednom vetnom takte je východisko, v druhom jadro výpovede.

Napr.: Na mrku druhého dňa / sedelo sa v teplej kuchyni. -- Polia za večernej
tmy / sú pusté. -- Po širokom dvore / krákorily sliepky. -- Raz vyšikovali býčka /
z panského majera.

3. Východisko alebo jadro výpovede sa člení na viacej taktov.

Napr.: Povyše mlyna / nad kanálom // ležala lavička. -- Od chodníčka vľavo //
černely sa oráčiny / sypkej zeme. -- Na ceste čakal // Števo Fašanga / s baranicou
na očiach.

Kým členenie na vetné takty v pomere k syntaktickému členeniu ne-
prináša pre slovosled temer nijaké zaujímavé poznatky, zatiaľ je veľmi

poučné sledovať členenie na vetné takty v pomere k aktuálnemu vetnému členeniu.

S hľadiska slovosledu neprináša nijaké nové poznatky prvý prípad, keď je totiž východisko i jadro výpovede v jednom vetnom takte. Tu môže ísť v rámci vetného taktu o objektívne alebo subjektívne poradie.

Príklad objektívneho poradia:

Jerguš sa rozhliadol po doline / a zadivil sa.

Príklad subjektívneho poradia:

Rozhliadol sa Jerguš po doline / a zadivil sa.

Ešte jedna štylistická drobnosť by sa tu mohla spomenúť. Ak ide o rad vetných taktov, syntakticky rovnako stavaných, a každý takt obsahuje výpoveď i jadro, vtedy môže byť vo všetkých takto rovnaké poradie (subjektívne alebo objektívne), alebo sa môžu poradia striedať.

Príklad na paralelné poradie vo vetných taktoch:

Čvrikaly vrabce, / štebotaly lastovičky.

Príklad rozmanitosti v poradí východiska a jadra výpovede:

Zvonkaly konôpky, / stehlíky pozdravovali slnce.

Druhý prípad, keď je v jednom takte východisko a v druhom jadro výpovede, prináša už niektoré nové poznatky.

Ponajprv treba vedieť, že v tomto prípade sa kladie pri objektívnom poradí najdôležitejšie slovo jadra na koniec toho taktu, v ktorom je vyslovené.

Napr.: Po širokom dvore / krákorily *sliepky*. — V tmavom pitvore / stretli *pána horára*. — Polia za večernej tmy / sú *pusté*.

Ak sa má takáto výpoveď prebudovať na výpoveď so subjektívnym poradím, vtedy najdôležitejšie slovo jadra výpovede ide na prvé miesto prvého taktu.

Napr.: *Sliepky* krákorily / po širokom dvore. — *Pána horára* stretli / v tmavom pitvore. — *Pusté* sú polia / za večernej tmy.

Ako vidieť z tretieho príkladu, môže tu nastať aj prestavba vo vetných taktoch. Príslovkové určenie „za večernej tmy“ mení miesto vo vetnom takte a pojí sa do jedného taktu s inými vetnými členmi pri objektívnom a s inými vetnými členmi pri subjektívnom poradí. Túto pohyblivosť príslovkového určenia rozoberieme podrobnejšie ďalej.

Tretí prípad, keď sa východisko alebo jadro výpovede člení na viacej taktov, je so stanoviska slovosledu najkomplikovanejší.

Ak sa jadro výpovede skladá len z jedného vetného taktu, vtedy je tá istá situácia ako v druhom prípade. Vtedy sa totiž pri objektívnom po-

račí najdôležitejšie slovo jadra kladie na koniec jadra a teda aj výpovede.

Napr.: Povyše mlyna / nad kanálom // ležala *lavička*.

Ak sa má takáto výpoveď prebudovať na výpoveď so subjektívnym poradím, vtedy najdôležitejšie slovo jadra výpovede ide na prvé miesto prvého taktu.

Napr.: *Lavička* ležala // povyššie mlyna / nad kanálom.

Ak sa jadro výpovede skladá z dvoch vetných taktov, vtedy je pri objektívnom poradí v prvom takte jadra menej dôležitá časť, v druhom takte jadra (v ostatnom) je dôležitá časť jadra.

Napr.: Toho istého večera // poschádzali sa chlapci / *pred fabrikou*. — Toho rána // ležala na tráve / *strieborná hmla*. — Pred chatrčou // zarezalo sa mu do očí / *štekľivé slnce*.

Ak tomu odporuje ustálený gramatický slovosled (napr. ak je dôležitý člen jadra rozvitý neshodným prívlastkom, ktorý stojí za svojím podstatným menom), vtedy je najdôležitejšia časť jadra v prvom vetnom takte jadra.

Napr.: Od chodníčka vľavo // černely sa *oráčiny* / sypkej zeme.

K týmto výkladom o slovoslede vzhľadom na vetné takty treba doložiť ešte niekoľko poznámok o tom, ako vplýva postavenie príslovkového určenia na aktuálne vetné členenie.

Už sme uviedli, že príslovkové určenie býva veľmi často východiskom výpovede. Týka sa to najmä príslovkového určenia času alebo miesta. K tomu treba dodať, že príslovkové určenie sa kladie obyčajne k prísudku.

Preto keď je východiskom výpovede príslovkové určenie, vtedy je v objektívnom poradí tento slovosled: príslovkové určenie — prísudok — podmet.

Napr.: V pítvore stretli pána horára. — Po širokom dvore krákorily sliepky. — Na dedinu ľahlo večerné ticho.

Keď je východiskom výpovede podmet, vtedy je v objektívnom poradí tento slovosled: podmet — prísudok — príslovkové určenie.

Napr.: Jerguš sa rozhliadol po doline. — Nový učiteľ prišiel už v auguste.

Ak sa má objektívne poradie zmeniť na subjektívne, vtedy sa oddeli prísudok od podmetu príslovkovým určením.

Napr.: Krákorily sliepky po širokom dvore.

Rozhliadol sa Jerguš po doline.

Alebo: Po širokom dvore sliepky krákorily.

Po doline sa Jerguš rozhliadol.

Takto si vysvetlíme okolnosť, ktorú sme už v inej súvislosti spomínali, že totiž príslovkové určenie pri zmene slovosledu vo vetnom takte často vchodí do spojenia s inými vetnými členmi než pri pôvodnom slovoslede.

Naše pozorovania nad gramatickým momentom a vetným taktom pri slovoslede by sme mohli shrnúť takto:

V jednotlivých druhoch vetných taktov platia isté pravidlá pre slovosled členov skladu. Slovosled členov skladu — ide najmä o určovací sklad — je natoľko pevný, že sa môže meniť iba s istými štylistickými zámermi, ako sme to uviedli a doložili príkladmi vyššie.

Vetný takt je zasa rytmickým činiteľom pri výstavbe výpovede. Súvislosť vetného taktu so slovosledom sme síce demonštrovali na viacerých miestach, ale jednako treba uznať, že voči aktuálnemu vetnému členeniu, ktoré je najdôležitejším činiteľom pre slovosled vety, prejavuje členenie na vetné takty istú autonómnosť. Jednako však s ním ústrojne súvisí, a to takto: Aktuálne vetné členenie, pri ktorom sa rozlišuje to, čo je relatívne známe (východisko), od toho, čo je relatívne nové (jadro), pôsobí aj na vetný dôraz. Ak totiž vychádzame z predpokladu, že vo vete sa viacej zdôrazňuje to, čo je nové, kladie sa nám samo sebou už aj zistenie, že vo vete je hlavný dôraz na jadre výpovede. A ak pokladáme (a to musíme pokladať) vetný dôraz za otázku patriacu do zvukovej a rytmickej výstavby vety, vtedy vidíme, že aktuálne vetné členenie, vplývajúce na vetný dôraz, ktorý je rytmickým činiteľom vo vete, súvisí nutne s iným rytmickým činiteľom vety, a to s vetným taktom. Tieto súvislosti sa už ukazovali trochu aj v tejto našej úvahe o vetnom takte. Podrobnejšie sme ich tu však nepreberali, lebo sme pokladali za potrebné rozanalyzovať ponajprv samotný vetný takt. Druhá príčina, prečo sme obišli skúmanie vetného dôrazu (a vetnej intonácie), je v tom, že pri výklade tejto otázky bude treba prekonať a vyvrátiť celý rad chybných poučiek, ktoré doteraz platia ako správne pre prízvuk a vetný dôraz v slovenčine. Ale to sa nedalo v náležitej miere urobiť pri výklade o inej veci (t. j. pri výklade o vetnom takte), tomu treba venovať osobitnú úvahu.

Význam slov*

E u g e n J ó n a

1. Zvuková a významová stránka slova.

Slová sú pomenovania predmetov a javov, t. j. vecí, živých bytostí, dejov, vlastností, vzťahov a citov. Slovo má dve stránky: zvukovú a významovú.

Slová a ich rozličné tvary vznikajú kombináciou hlások. Hlásky sú

* Učebná látka, ktorú osnovy predpisujú pre druhý ročník gymnázia.

teda základ pre zvukovú (fonetickú) stránku slova. Ale ľubovoľná skupina hlások nedáva ešte slovo. Skupiny hlások alebo niekedy aj jedna hláska, ktoré tvoria slová, sú oddávna ustálené v spoločenskej praxi ľudí, hovoriacich príslušným jazykom. No ani ustálené hláskové skupiny nemožno spájať s ľubovoľným predmetom skutočnosti pri jeho pomenúvaní.

Materiálny svet, existujúci mimo nás a nezávisle od nás, odzrkadľuje sa (odráža sa) prostredníctvom smyslov v našom vedomí. Myšlienkovou prácou, predovšetkým abstrakciou a zovšeobecnením, dospievame k pojmom. Pojem je odraz (odzrkadlenie) predmetov alebo javov, ich všeobecných a podstatných vlastností. Ako je myslenie bezprostredne späté s jazykom, tvoriac dialektickú jednotu obsahu a formy, tak pojmy sú spojené so slovami: slovami sa pojmy zachycujú (registrujú) a upevňujú (fixujú). Pojem tvorí význam slova, preto významy slov, ako i pojmy, sú odrazom predmetov a javov. Pojem a zvuková podoba slova (ustálená skupina hlások) tvoria jednotu.

Práca a myslenie vo vývine ľudskej spoločnosti od počiatku vzájomne na seba pôsobili. Pri spoločnej práci vznikla ľudská reč. V najstaršej ľudskej reči podľa všetkého slová rovnali sa vetám. V ďalšom vývine, pri zdokonaľovaní výroby a rozvoji myslenia, členili sa primitívne slová-vety na slová-pojmy. Už primitívny človek predmety a javy pomenoval a vo vete vyjadril ich vzájomné vzťahy aj svoj postoj k nim. I dnes pomenovania a usúvzťažňovacia úloha reči niekedy splýva. Slovo v prúde reči má len relatívnu samostatnosť. Osobitná pomenovacia činnosť je pomerne zriedkavá, ako napr. pri vypočítavaní predmetov ap. Ale samostatnosť a opakovateľnosť slova ako pomenovania predmetov a javov je overená v praxi.

Významová stránka slova nevyplýva priamo z jeho zvukovej podoby. Význam slova „dom“ nie je daný tým, že vyslovujeme hlásky d, o, m. Zvuková podoba slova a jeho význam sa pevne spojily a ustálily v jazykovej praxi ľudí.

Významom slov rozumieme význam, ktorý majú slová nezávisle od svojej úlohy vo vete, t. j. význam lexikálny. Náuka o lexikálnom význame slov sa volá s e m a n t i k a (semaziologia).

Význam každého slova má svoj r o z s a h a o b s a h. Rozsah slovného významu je súhrn predmetov a javov, ktoré tým slovom pomenujeme. Napr. významový rozsah slova „zvíra“ je širší ako významový rozsah slova „savec“, lebo slovom „savec“ sa pomenúvajú len niektoré zvieratá, slovo „savec“ má zas širší významový rozsah ako „pes“ a slovo „pes“ širší významový rozsah ako „chrt“ ap.

Obsah slovného významu je súhrn znakov, ktoré vyznačujú jednotlivé predmety v rozsahu zahrnuté. Napr. významový obsah slova „chrt“ je bohatší ako významový obsah slova „pes“, lebo vo význame slova „chrt“ sú nielen znaky vyznačujúce psa, ale i znaky, ktorými sa chrty líšia od psov.

Bohatší obsah a menší rozsah obyčajne prispieva k určitosti významu a naopak. Slová „pokrm“, „vozidlo“ majú neurčitý význam, slová „chlieb“, „auto“ majú určitý význam. Čím je obsah významu bohatší, tým je význam slova určitejší.

Význam každého slova stojaceho osve je všeobecný a tým i menej určitý. Slovo dostáva určitý význam len vtedy, keď sa použije v jazykovom prejave za istých okolností, v kontexte. Všetky slová, ktoré vyjadrujú blízke pojmy, vzájomne sa obmedzujú. Význam slova je teda určený jeho vzťahmi k iným slovám tej istej slovnej zásoby. Tieto vzťahy sa uvedomujú ako podobnosti a odlišnosti. Napr slovo „ľud“ má rôzny význam podľa toho, proti ktorému slovu sa kladie: *ľud* — *vláda*, *ľud* — *šľachta*, *ľud* — *meštiactvo*, *ľud* — *vzdelanci*; podobne „zem“ v protikladoch: *zem* — *voda*, *zem* — *nebo*, *zem* — *more*, *Zem* — *Mars* atď.

Slovo má buď jeden jediný význam, ako napr. vlastné meno *Bratislava* alebo termín *slabika*, a volá sa *j e d n o v ý z n a m o v é s l o v o*, buď má niekoľko významov, ako napr. *dom* (1. „stavanie“, 2. „obyvatelia stavania“, 3. „rodina“ atď.), *hrubý* (1. „tlstý“, 2. „drsný, neuhladený“, 3. „surový“ atď.), *blúdiť* (1. „chodiť po nesprávnej ceste“, 2. „potulovať sa“, 3. „mýliť sa“) ap. Vtedy sa nazýva *v i a c v ý z n a m o v é s l o v o*.

Jeden z významov slova býva *z á k l a d n ý*. V slovníkoch obyčajne sa uvádza na prvom mieste, i keď s hľadiska vývojového nie je vždy pôvodný. Iné významy sú *d r u h o t n é*. Napr. slovo *stolica* má základný význam „sedadlo“, druhotný význam „úrad, hodnosť“ alebo „župa“ atď. Jednotlivé významy toho istého slova sa volajú *v ý z n a m o v é o d t i e n k y*.

2. Funkčná platnosť a citové zafarbenie slov.

Niektoré slová sa používajú za každých okolností a v každom prostredí, iné sú bežné len v istom spôsobe reči, charakteristickom pre daktorý kraj, pre vekovú alebo spoločenskú vrstvu, sviazanú spoločným zamestnaním, alebo spoločnými záujmami. Iné slová zas okrem úlohy dorozumievacej majú i funkciu vyjadriť a vzbudiť istý cit a náladu. Všetky tieto vlastnosti slov sú dôležité pri ich výbere pre jazykové prejavy, keď sa hodnotia podľa cieľa prejavu, t. j. s hľadiska slohového (štylistického). Takto pri slovách okrem ich lexikálneho významu nachodíme i funkčnú, slohovú platnosť a citové zafarbenie.

Podľa prostredia, v ktorom sa slová používajú, a podľa citového zafarbenia rozoznávame niekoľko vrstiev slov. Predovšetkým sú to slová, ktoré nemajú nijaký príznak prostredia ani citové zafarbenie a tak sú s každej stránky neutrálne. Slová ako napr. *ruka*, *písať*, *oko*, *hlava* možno nazvať *i n t e l e k t u á l n y m i* (rozumovými), pretože pri nich cit a vôľa sa uplatňujú čo najmenej. Proti intelektuálnym slovám stoja slová citové (*e m o c i o n á l n e*), ktoré alebo zlepšujú (*m e l i o r a t í v a*) alebo zhoršujú (*p e j o r a t í v a*) význam slov. Zlepšený význam majú obyčajne

zdrobnené slová (deminutíva), ktoré sú časté vo familiárnej reči. napr. *ruka* — *rúčka*, *ručička*; *oko*, *oči* — *očko*, *očičko*, *očičká*; *hlava* — *hlávka*, *hlávočka* (porov. príslovie „Čo je malé, je milé“); ďalej maznavé (hypokoristické) slová, napr. *Jano*, *Janko*, *Mišo*, *Miško*, *Mara*, *Marienka*, *Maruša*; *tatko*, *oco*, *ocko*. Hypokoristikám stoja blízko slová detskej reči: *jesť* — *papať*, *papkať*, *baviť sa* — *bavkať sa*, *pekný* — *čačasný*, *špatný* — *bebený* atď. Zhoršený význam majú zas obyčajné slová zveličujúce (augmentatíva): *baba* — *babisko*, *pes* — *psisko*, *Jano* — *Janisko*, *kováč* — *kováčisko* ap. Ale niekedy aj deminutíva dostávajú podľa kontextu zhoršený význam. Napr.: *Pridelili nám malého, bystrého učiteľa. Prišiel sem akýsi učiteľík a náramne sa rozhadzoval*. Pejoratíva i svojou hláskovou stavbou, často odlišnou od stavby intelektuálnych slov, majú expresívnu povahu: *hlava* — *kotrba*, *kyjanica*; *oči* — *okále*; *písať* — *škraňať*; *plakať* — *revať*, *mraučať* ap.

Citove zafarbené slová majú svoj pôvod zväčša v ľudovom jazyku a sú rozšírené vo väčšine slovenských nárečí. Keď sa v spisovnom jazyku upotrebia výrazy známe len v niektorých krajových nárečiach, hovorí sa o dialektizmoch (nárečových slovách), ako je napr. *trímať* (= držať), *zbačiť* (= spozorovať, zbadať), *hutoriť* (= hovoriť), *chyma* (= iba, len) a i.

Výrazy zo sociálnych nárečí (žargónov), t. j. zo slangov, z reči vojakov (napr. *ucho*, *pretiahnuť*, *frčkár*, *zupák*), študentov (napr. *bifľovať*, *franína*, *položiť*, *dostať guľu*), športovcov, umelcov, a z argotu, z reči tulačkov, zlodejov ap. v predsocialistickej spoločnosti, často sa cítia ako hrubé (vulgárne), napr. *násopeľník* (= vreckovka), *sranda* (= veselosť, zábavná príhoda), *huba*, *chlebaseň* (= ústa) atď. Ako vulgárne sa cítia aj niektoré cudzie výrazy, ktoré sú síce rozšírené v ľudovom jazyku, ale neprenikli do celonárodného spisovného jazyka, napr. *gang* (= chodba, podstenie), *firhang* (= záclona), *deka* (= pokrovec, prikrývka), *štrúdlá* (= závin), *haboš* (= penovník, koláč s penou) a i. V niektorých praktických odboroch technických a v rozličných remeslách je mnoho cudzích názvov, ktoré sú postupne vytláčané novými domácimi názvami, kontrolovanými a často i tvorenými v rozličných terminologických komisiách. Porov. napr. staré banícke termíny *šichta* (dnes „smena“), *štôľňa*, *fárať*, *štros*. No medzinárodné termíny, ako napr. *motor*, *telefon*, *kontingent*, *proletár*, *revolúcia* a mn. i., ostávajú ako zdomácnené aj v spisovnom jazyku. Takto i cudzie slová v slovenčine majú rozličnú funkčnú platnosť podľa jednotlivých štýlov.

Mnohé slová, cudzie i domáce, nevyskytujú sa v hovorených prejavoch. Používajú sa zväčša len v písomných prejavoch, ako napr. *umný*, *obličaj*, *blahoslenný*, *dobrobyt* a mnohé odborné termíny. Takéto slová sa volajú knižné. Osobitne stoja tzv. poetizmy, t. j. výrazy, ktoré si zo štylistických príčin tvoria básnici, ako napr. *diaľ*, *hromovládny*, *ružoker*.

chláchol (= chlácholenie), *iskrot* (= iskrenie), *druž* (= družina), *ktos'*, *kedys'*, *preds'* atď. — V umeleckej reči sa často využívajú i slová, ktoré sa kedysi v živej reči používaly, ale dnes už nie sú bežné. To sú tzv. *archaizmy*, ako napr. *úd* (= člen), *činiť*, *imanie*. Od archaizmov možno oddeliť slová a tvary, ktoré sa už vôbec nepoužívajú, sú celkom zastaralé. Napr.: *učbár* (= profesor), *jask* (= tunel), *parostroj*, *predsedník*, *blahorodý*, *blahorečiť*. Archaizmy dodávajú štýlu vážnosť a vznešenosť, preto sa zámerne používajú v slávnostných prejavoch. Opak archaizmov sú *neologizmy*. S novými produktmi výroby a s novými pojmi vznikajú stále i nové slová. Časom sa zaradia do bežnej slovnej zásoby. Ich novota pociťuje sa pomerne krátko. Napr. slová *rozhlas*, *parašutista*, *tepálky* dnes už nepôsobia svojou novotou natoľko ako *úderník*, *nadplán*, *mládežnícky*. Je prirodzené, že sa väčšina dnešných neologizmov v tempe socialistického budovania veľmi rýchle vžije.

3. Synonymá, homonymá, opozitá.

Citové zafarbenie niektorých slov, ako i rozličné prostredie a štýly, v ktorých sa slová používajú, umožňujú ten stav, že v jazyku je popri sebe niekoľko pomenovaní pre ten istý predmet alebo jav, t. j. že niekoľko slov má ten istý význam, ako napr. *bok* — *strana*, *choroba* — *nemoc*, *stena* — *múr*, *tvár* — *obličaj*, *väzenie* — *žalár* — *temnica*, *zvyk* — *obyčaj*; *biedny* — *úbohý*, *podrobný* — *zovrubný*, *špatný* — *škaredý*, *usilovný* — *pilný*; *bezmála* — *skoro* — *temer*, *neskoro* — *pozde*, *treba* — *načím*, *zle* — *nedobre*; *diviť sa* — *čudovať sa*, *hovoriť* — *vraviť*, *robiť* — *pracovať* — *činiť*; *buď* — *alebo*, *hoci* — *čo aj*, *pri* — *u* atď.

Keď bližšie pozorujeme uvedené príklady, ľahko zbadáme, že niektoré dvojice alebo trojice slov majú len význam podobný, nie presne ten istý. Každé z týchto slov má svoju významovú sféru, takže ich nemožno ľubovoľne zamieňať. Napr. v spojení *pichať v boku* nemožno nahradiť „bok“ slovom „strana“, hoci sú to slová rovnakého významu; zo slovies *priať*, *želať*, *žičiť* (popri trochu vulgárnom *vinšovať*) s významom približne rovnakým sú v hovorovej reči častejšie *žičiť*, *priať* najmä s predponou *do-* (*dožičiť*, *dopriať*), menej časté je *želať*, ale z odvodených tvarov častejšie sa používa *želanie* ako *prianie* („žičenie“ sa nepoužíva), ďalej len *želaťelný* alebo len *prajný* a len *žičlivý*. Preto zriedka možno nájsť slová, ktoré by mali celkom ten istý význam s rovnakou funkčnou platnosťou alebo citovým zafarbením.

Slová s tým istým alebo podobným významom volajú sa *synonymá* (rovnoznačné slová) a vlastnosť takých slov *synonymita*.

S viacvýznamovými slovami súvisí opačný zjav, než je synonymita, totiž *homonymita*. *Homonymá* (rovnosvukné slová) sú také slová, ktoré majú ten istý tvar (hláskový sklad), ale majú rozličný význam a pôvod, napr. *kolok* (druh známky) a *koloť* (v hre), *huba* (ústa) a *huba*

(hrib), *kalíš* (vodu) a *kalíš* (oceľ), *čelo* (na hlave) a *čelo* (hudobný nástroj), *bylina* (rastlina) a *bylina* (z rus., bohatiersky spev), *stopky* (na ovocí) a *stopky* (hodinky) atď. To sú homonymá podľa pôvodu (etymologické). Zvuková shoda medzi takýmito slovami je celkom náhodná: vznikla hláskoslovným vývinom pri domácich homonymách alebo prevzatím jedného člena homonymickej dvojice z cudzieho jazyka. Sem patria i slová, ktoré sa rovnako vyslovujú, ale rozličným spôsobom sa píše (homonymá fonetické), napr. *byť* — *biť*; *bydlo* — *bidlo*; *vyť* — *viť*; *výr* (sova) — *vír* (krútnava); *sled* — *slet*; *vrh* — *vrch* ap. Nové homonymá vznikajú i zanedbávaním výslovnosti *ř* (*lavica* — *řavica*; *rola* — *řola*; *uhol* — *uhoľ*; *tela*, gen. od „telo“ — *teľa*) alebo dízok (*sud* — *súd*, *vola* — *volá*).

Za homonymá nepokladáme viacvýznamové slová, ako napr. *ucho* (ľudské) — *ucho* (na nádobe) atď. — Homonymá nie sú na prekážku dorozumeniu, pretože obyčajne z kontextu a zo situácie vidno, o čom je reč.

K homonymám a synonymám sa radia tzv. *doublety* (dvojtvary), t. j. slová, ktoré majú spoločný základ a význam, ale tvarove sa delia, ako napr. *beda* — *bieda*, *pojať* — *poňať*, *zas* — *zasa* — *zase* ap. Tvarové rozdvojenie (rozštiepenie) zapríčinilo obyčajne i významové rozlíšenie (diferencovanie). Napr.: *mesto* — *miesto*, *delo* — *dielo*, *slovo* — *sloveso*, *telo* — *teleso* atď.

Poznať homonymá a synonymá je dôležité pre štylistiku. Pri voľbe jazykových prostriedkov hľadáme jednak v rade synonymickom, t. j. medzi výrazmi blízkymi významove, jednak v rade homonymickom, t. j. medzi výrazmi blízkymi tvarove. Pri voľbe synonym treba dbať nielen na lexikálny význam, ale i na ich funkčnú platnosť a citové zafarbenie, lebo sa týmito vlastnosťami medzi sebou najčastejšie líšia. Správna voľba synonym napomáha presnosť a výstižnosť, ale i rozmanitosť a uhladenosť jazykových prejavov.

Keď hľadáme jazykový výraz, so slovom sa nám často vybaví aj jeho významový opak, protiklad, ako napr.: *život* : *smrť*, *vojna* : *mier*, *teplý* : *studený*, *pracovať* : *oddychovať*, *skoro* : *neskoro* (*pozde*) atď. Slová takýchto protikladových dvojíc sú *opozitá* čiže *antonymá* (slová opačného významu). Medzi antonymnými slovami obyčajne niet formálnej spojitosti. Významový protiklad opozít je daný ich významovým obsahom. Napr. substantíva *deň* : *noc*; *svetlo* : *tma*; *ráno* : *večer*; *sever* (*polnoc*) : *juh* (*poludnie*); *východ* : *západ*; *začiatok* : *koniec*; *výška* : *hlbka*; *rozum* : *cit*; *láska* : *nenávisť*; *radosť* : *žiaľ*; *vina* : *trest* atď.; adjektíva: *čierny* : *biely*; *hladký* : *drsňý*; *plný* : *prázdny*; *otvorený* : *zatvorený*; *teplý* : *studený*; *sladký* : *horký*; *tvrdý* : *mäkký*; *dobrý* : *zlý*; *pekný* : *mrzký*; *múdry* : *hlúpy*; *usilovný* : *lenivý*; *rýchly* : *pomalý*; *ľahký* : *ťažký* atď.; adverbiá: *hore* : *dolu*; *vpredú* : *vzadu*; *dnu* : *von*; *vždy* : *nikdy* atď.; slovesá: *hovoríť* : *mlčať*; *dávať* : *brať*; *stať* : *ležať*; *nájsť* : *stratiť*; *smiať sa* :

plakať atď.; predložky: *od* : *k*; *u*, *pri* : *k*; *do* : *z*; *v* : *z*; *na* : *s*; *bez* : *s*; *za* : *pred*; *pod* : *nad* atď. Pri podstatných menách, ktoré pomenúvajú osoby, je protiklad rodový. Napr. *muž* : *žena*; *otec* : *matka*; *syn* : *dcéra*; *brat* : *sestra* ap. Pri niektorých adjektívach antonymnú dvojicu tvorí základné adjektívum a to isté adjektívum so záporovou predponou, napr. *správny* : *nesprávny*; *smelý* : *nesmelý*; *hanblivý* : *nehanblivý*; *rovnaký* : *nerovnaký*; *pekný* : *nepekný*; *dobrý* : *nedobrý*. Pravda, záporný člen antonymnej dvojice neznamena len poprenie toho, čo vyjadruje jeho kladné opozitum, ale často i opačnú krajinosť. Hanblivý je ten, kto sa v neobyčajnej miere hanbí, nehanblivý je už nie ten, kto sa hanbí v obvyklej miere, ale naopak nič sa nehanbí, je až bezočivý, opovážlivý ap. Opozitá majú dôležitú úlohu pri určovaní významových odtienkov pri viacvýznamových slovách, ako napr. *starý* : *mladý* — *starý* : *nový*. V týchto antonymných dvojiciach slovo *starý* má zreteľne dva významy: „nie mladý“ a „nie nový“.

Z jazykovednej terminológie

Jozef Ružička

Príbuznosť slov.

V slovnej zásobe každého jazyka sa nachádzajú také skupiny slov, o ktorých vie každý priemerný príslušník daného jazyka, že tvarove aj významove spolu súvisia, teda že sú príbuzné. Výrazom „priemerný príslušník jazyka“ rozumíme takého príslušníka jazyka, ktorý ovláda daný jazyk a používa ho ako svoj materinský jazyk, ale nie je školený v jazykovede, najmä nemá odborných vedomostí z historickej gramatiky svojej materčiny.

Odborné štúdium súčasného stavu jazyka a rovnako aj štúdium vývinu jazyka odкрýva príbuzenské vzťahy aj medzi takými slovami, ktoré sa v jazykovom vedomí priemerného príslušníka jazyka nepociťujú ako príbuzné slová. Najmä odborné štúdium vývinu jazyka odкрýva významové aj formálne súvislosti medzi takými slovami, ktoré sa v jazykovom vedomí väčšiny ľudí k sebe nepripájajú. Preto treba rozlišovať medzi skupinami príbuzných slov podľa historického výskumu jazyka (podľa historickej gramatiky) a medzi skupinami príbuzných slov v jazykovom vedomí širokých mas hovoriacich.

Etymologická skupina slov je súhrn takých slov, ktoré v danom jazyku boli utvorené zo spoločného koreňa a ktoré vo vývine daného jazyka ostali významove príbuznými slovami. Niektoré z týchto slov však vývinom stratili významovú a niekedy aj formálnu blízkosť so základným slovom etymologickej skupiny slov. V každom prípade však aj tieto slová zaradujeme do etymologickej skupiny s ostatnými slovami odvodenými z daného základu, ktoré túto úzku súvislosť s významom základného slova nestratili. Táto príbuznosť slov sa zisťuje v rámci jazykovednej disciplíny, ktorá sa volá etymológia. Hlavnou úlohou etymologického skúmania je zistenie súvislosti medzi jednotlivými vývinovými etapami slov, pričom sa vychádza od dnešného stavu v slovnej zásobe jazyka a smeruje sa k zachyteniu najstaršieho stavu vo vývine daného jazyka alebo aj príbuzných jazykov. Takto sa zisťuje tzv. etymon slova (etymon sku-

piny príbuzných slov), totiž to slovo, ktoré bolo pôvodným základným slovom všetkých etymologicky príbuzných slov.

Tak napríklad v etymológii sa zisťuje, že svojím pôvodom sú príbuzné tieto slovenské slová: *bohatý, úbohý, nebohý, boh*. V jazykovom vedomí dnešného Slováka tieto slová sa už nepociťujú ako priamo súvisiace, pretože sa svojím významom rozlíšili vo vývine slovenčiny. Podobne je to aj so slovami *breh, brdo, bralo, brada; doba, podoba, nádoba, ozdoba; duch, duša, vzduch, dýchať; dvere, dvor; reč, rok, otrok; syr, surový*; a podobne.

Z uvedeného vysvitá, že pojem etymologickej skupiny slov je pojmom historickej jazykovedy, teda pojmom, ktorý sa má používať len pri skúmaní vývinu slovnej zásoby jazykov.

Ale aj v jazykovom vedomí dnešných ľudí, ktorí nemajú väčších znalostí o minulých vývinových etapách svojho jazyka, pociťujú sa mnohé slová ako tvarove aj významove príbuzné. Tu treba zdôrazniť, že významová príbuznosť má väčší význam než tvarová príbuznosť. Skupinu takých slov, ktoré sa aj dnes pociťujú ako k sebe patriace, treba však označiť iným termínom než tým, ktorý sa používa pre skupinu príbuzných slov podľa výskumov historickej jazykovedy. Vhodný termín je tu slovná čeľaď.

Slovná čeľaď je skupina takých slov, ktoré v danom jazyku sú utvorené zo spoločného pomenovacieho základu a ktoré vo vedomí priemerného príslušníka daného jazyka významove spolu súvisia. Jazykovedný termín slovná čeľaď sa oprávnené používa len pri rozbere slovnej zásoby jazyka v smysle synchronického chápania, pretože len vtedy možno použiť obe uvedené kritériá príbuznosti ako rovnocenné. Preceňovaním kmeňoslovného kritéria dostali by sme sa k nesprávnemu záveru, pretože by sme pokladali za súčasť slovnej čelade aj také slová, ktoré už vo vedomí priemerného príslušníka daného jazyka (neškoleného vo vývine jazyka) nemajú významovú súvislosť so slovami určitej slovnej čelade. Tak napríklad slová *sloh, slohový* v povedomí priemerného hovoriaceho významove už nesúvisia so slovami, ktoré patria do slovnej čelade, odvodennej od pomenovacieho základu *lež(-ať)*. Podobne slovo *medveď* dnes už nesúvisí s pomenovacím základom *jesť, jed(-lo)*.

Termín slovná čeľaď je termínom synchronickej jazykovedy, ktorá si kladie za cieľ preskúmať složenie dnešného stavu jazyka, zistiť zákonitosti a vzťahy medzi súčasne sa vyskytujúcimi súčiastkami daného jazykového systému.

Teda v jazykovede treba rozlišovať dva pojmy, ktoré sa týkajú príbuznosti slov: pojem etymologickej skupiny slov a pojem slovnej čelade. Obsahove sa tieto dva pojmy čiastočne kryjú, ale sa nestotožňujú. Raz sa konštatujú vzťahy medzi slovami vo vývine jazyka, raz zas vzťahy medzi súčasne sa vyskytujúcimi jednotkami slovnej zásoby jazyka.

V skutočnosti je to tak, že etymologická skupina slov je širšia než slovná čeľaď, pretože do etymologickej skupiny slov zaradujeme aj také slová, ktorých priamy vzťah k spoločnému pomenovaciemu základu sa už neuvedomuje a nepociťuje.

Rozlišovanie uvedených dvoch jazykovedných pojmov má aj ďalekosiahly praktický význam. Niekedy sa zabúda, že pre praktické účely má význam iba pojem slovnej čelade. Totiž iba v rámci slovnej čelade môžeme zisťovať, ktoré formálne prostriedky sú v danom jazyku živé, produktívne, používajú sa pri tvorení nových slov zo základov daného jazyka. Keď sa naopak vychádza z etymologic-

kých skupín slov, obyčajne sa vyskytne tá chyba, že bádateľ pripisuje určitému vývinovému obdobiu jazyka a hodnotí ako produktívne také formálne prostriedky, ktoré sa v danom stave jazyka vo vedomí priemerných príslušníkov tohto jazyka už nepociťujú ako produktívne, živé. Teda keď sa vychádza z pojmu historickej gramatiky, nemôže sa správne rozoberať ani hodnotiť synchronická stavba jazyka.

PODNETY A DISKUSIE

Z pedagogických diskusií o jazykovom vyučovaní v SSSR

Oddelenie reči a literatúry Akadémie vied SSSR a Akadémie pedagogických vied RSFSR mali v dňoch 27. a 28. novembra 1950 spoločné zasadanie, na ktorom sa osvetlili a prediskutovaly najdôležitejšie otázky jazykového vyučovania pod zorným uhlom Stalinových prác o jazyku. Na tomto dvojdennom zasadaní odznel celý rad podnetných referátov, ktoré potom postupne uverejňovala Učiteľskaja gazeta (od č. 95). Jeden z týchto referátov, článok S. G. Barchudarova, *Základy vyučovania ruštiny*, sme uverejnili v 5. čísle tohto ročníka Slovenskej reči. S obsahom ostatných referátov oboznámila bratislavskú verejnosť prof. Marta Marsinová na prednáškovom večere 30. januára 1951. Prednáška prof. Marsinovej, spolu s dvoma inými prednáškami, ktoré odzneli na tomto večere, vyjde v serii prednášok Slovenskej akadémie vied a umení pod názvom *Ohlas Stalinových prác o jazykovede* (brošúrka je v tlači). Zprávy o sovietskych diskusiách prinesie aj časopis Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, Jazykovedný sborník (roč. V, 1951, č. 1—2).

Tu uverejňujeme v preklade výťah z usnesenia, ktoré bolo prijaté na spoločnom zasadaní spomenutých dvoch sovietskych inštitúcií, tak ako ho priniesla Učiteľskaja gazeta z 29. decembra 1950. (Z usnesenia vynechávame tri krátke odseky organizačného rázu, ktorých obsah nie je pre naše pomery dôležitý.)

Geniálne práce J. V. Stalina o základných otázkach jazykovedy, ktoré spôsobili úplnú prestavbu celej práce v oblasti skúmania jazykov, zaistili nový tvorivý rozmach vo všetkých vedných odvetviach a vo veľkej miere zaúčinkovali na rozvoj všetkých vied. Niet vedy, niet jedinej oblasti vedeckého bádania, ktorá by necítila blahodarný a oplodňujúci vplyv geniálnych Stalinových ideí.

Mimoriadne veľký význam majú práce J. V. Stalina pre sovietsku školu. Vo svetle geniálnych prác súdruha Stalina sa ukázali veľmi veľké nedostatky v osnovách a v metodike vyučovania jazykov na strednej škole. Stagnácia a

chaos v jazykovednej teórii, výsledky to pseudovedeckých, nemarxistických tiež N. J. Marra, jeho žiakov a arakčejevského režimu, cudzieho pokrokovej sovietskej vede, vplývaly celkom negatívne na metodiku a prax vyučovania jazykov na školách. Namiesto toho, aby sa žiakom dávaly základné vedecké poznatky o gramatickej stavbe a slovnej zásobe toho ktorého študovaného jazyka, stúpenci N. J. Marra v oblasti skúmania jazykov (E. N. Petrová, V. I. Lebedev a i.) snažili sa s fanatickou úpornosťou udomáčniť vo vyučovaní jazykov utopistické idey, ktoré viedly k tomu, že úloha gramatiky, predovšetkým morfológie, sa pri vyučovaní jazyka zľahčovala. Marrovi stúpenci sa dopúšťali v metodike vyučovania jazyka najhrubších chýb: pokúšali sa stanoviť bezprostredné spojenie medzi gramatickými formami a ideovým obsahom textu, prácu v oblasti lexiky izolovali od gramatiky a čítania literatúry, zaoberali sa „hniezdovaním“ slov, na úkor morfológie kladli na prvé miesto syntax a na základe toho podceňovali rozvíjanie trvalých pravopisných návykov.

Práce J. V. Stalina o jazykovedných problémoch ukazujú, ako zlikvidovať spáchané chyby a ako riešiť najdôležitejšie otázky pri vyučovaní uvedených disciplín.

Ďalej sú v usnesení vyložené zásady, ktorých sa treba pridržať, aby sa zlepšilo vyučovanie jazykov v škole. Tieto zásady možno v krátkosti shrnúť takto.

Gramatika tvorí základ školského vyučovania ruštiny. Morfológia a syntax sú dve rovnocenné časti gramatiky. Súvisia navzájom, avšak každá z nich má svoju špecifickosť. Otázka vzájomného pomeru týchto dvoch častí sa musí riešiť konkrétne, pričom sa má prizeráť na príslušný školský stupeň, resp. ročník.

Do vyučovania ruštiny sa zahrnuje aj elementárna fonetika, ktorá je potrebná k štúdiu morfológie, k ovládaniu základných noriem spisovnej výslovnosti, k pochopeniu vzájomných vzťahov medzi výslovnosťou a správnym písaním, čo má veľký význam pre osvojenie si pravopisu.

Gramatika v škole má byť základom i pre vytvorenie pravopisných a interpunkčných návykov. Pri vyučovaní jazyka má byť teória úzko spätá s praxou.

Keď hovoríme o vedúcej úlohe gramatiky pri vyučovaní ruštiny, musíme zdôrazniť, že je nevyhnutné preberať v škole i slovnú zásobu jazyka. Do učebnice ruštiny pre 5.—7. ročník musí byť vsunutá kapitola, venovaná slovníku ruštiny. Pri práci so slovníkom oboznamujú sa žiaci s neznámymi slovami, vyhľadávajú k danému slovu príbuzné slová, zostavujú si podľa tém slovníky „ťažkých“ slov ap. Pri tom všetkom slovníková práca nesmie byť samoučelná, nesmie sa izolovať od štúdia gramatiky a pravopisu, literatúry a iných predmetov, ale má sa podriaďovať úlohám, ktoré slúžia na to, aby žiaci lepšie zvládli učebný materiál, aby sa u nich rozvíjali návyky čítania, reči a pravopisu.

Pri gramatickom rozbere analýza konkrétneho obsahu reči musí mať podriadenú úlohu v pomere k úlohám štúdia základov gramatiky a rozvíjania návykov. Gramatický rozbor treba pozbaviť neoprávnenej zložitosti a podriaďiť ho celkovo úlohám trvalého a uvedomelého osvojenia si vedomostí a návykov.

Jazykové javy sa majú chápať pokiaľ možno v historickej perspektíve. Historizmus pri školskom vyučovaní ruštiny sa musí prejavovať predovšetkým v rozlíšení živých a odumierajúcich elementov v jazyku. Je dôležité poukázať na stále zdokonaľovanie jazyka, stabilnosť jeho gramatickej stavby a základného slovného fondu, na spätosť jazyka s dejinami národa, ktorému jazyk patrí.

Pri vyučovaní ruštiny v škole musíme dať žiakom základné poznatky o jazyku ako spoločenskom jave na základe prác J. V. Stalina o jazykovedných otázkach. Obzvlášť dôležité je poukázať žiakom na význam jazyka v živote spoločnosti. Žiaci musia dostať aj predstavu o veľkosti a mohutnosti ruštiny.

Pri vyučovaní ruštiny na neruských školách musíme venovať zvláštnu pozornosť praktickému ovládaniu ruštiny, pretože pri rozličnosti národov Sovietskeho sväzu je ruština prostriedkom medzinárodného dorozumievania národov SSSR. Na to je potrebné žiakov oboznámiť tak s gramatickou stavbou, ako i so slovnou zásobou ruštiny. Vyučovanie ruštiny na neruských školách sa musí opierať o znalosť materinského jazyka a musí sa zakladať na nutnom porovnávaní gramatických javov jazykov. Zvláštna pozornosť sa musí venovať štúdiu faktov, ktoré sú vlastné len ruštine, a ktorých v materinskom jazyku niet. Preto učiteľ ruštiny na ruskej škole musí dobre poznať teoretické základy gramatiky materinského jazyka žiakov.

Základnou úlohou vyučovania cudzích jazykov je naučiť žiakov čítať, rozumieť a prekladať cudzojazyčný text v origináli a taktiež položiť základy konverzácie a písania v príslušnom jazyku. Vo vyučovaní cudzích rečí musí nájsť široké uplatnenie porovnávací metóda. Porovnanie gramatickej stavby cudzieho jazyka s gramatickou stavbou ruštiny (v inonárodných školách materinského jazyka) pomôže lepšie pochopiť zvláštnosti cudzieho jazyka a zároveň prehĺbiť znalosť materinského jazyka.

Zasadenie nadhodilo problematiku vedecko-bádateľskej práce v oblasti metodiky ruštiny v základnej škole, v oblasti metodiky ruštiny a materinského jazyka v ruskej škole a v oblasti metodiky cudzích jazykov. Tak z metodiky ruštiny boli spomenuté tieto témy: a) pomer medzi morfológiou a syntaxou pri vyučovaní ruštiny; b) štúdium slovnej zásoby jazyka; c) obsahový rozbor slov, výrazov, gramatických kategórií a jeho úloha pri vyučovaní gramatiky a vyvinutia návykov; d) realizácia princípu historizmu pri vyučovaní ruštiny; e) rozvoj myslenia a reči žiakov v stálom spojení s rozličnými vyučovacími predmetmi.*

Skúsenosti s absolventmi strednej školy pri jazykovom vyučovaní

Ján Petrikovič

Autor diskusného príspevku „Skúsenosti z prijímacích rozhovorov na škole III. stupňa“ (SR XVI, č. 1) nadhodil otázku, aké medzery majú absolventi strednej školy vo svojom jazykovom vzdelaní pri prijímacích skúškach do škôl III. st. Domnievam sa však, že svoje pozorovania vymedzil príliš úzko (len na hláskoslovie a tvaroslovie) a otázku postavil príliš izolovane, keď ju obmedzil len na tých žiakov strednej školy, ktorí chceli ísť študovať na niektorú školu III. stupňa; tí sú totiž v značnej menšine, ak vezmeme do úvahy všetko žiactvo strednej školy.

*) Z ruského originálu, ktorý vyšiel v časopise *Учительская газета* (1950, č. 98), preložila Oľga Malíková. Preklad upravil a apretoval Štefan Peciar.

Zdá sa mi presnejšie a lepšie položiť otázku všeobecne: Je jazykové vzdelanie absolventov strednej školy také, aby na jeho základe mohli plniť úlohy, s ktorými sa v praktickom živote stretnú?

Na škole Posádkového veliteľstva 24, kde sú žiaci z celého Slovenska a všetkých stupňov prospechu, zistili sme na základe praktických skúseností, praktickej školskej práce nasledujúce nedostatky u žiakov strednej školy:

Najprv všeobecne: Žiaci nielenže nie sú presvedčení o potrebe správne písať, ba čo viac pokladajú gramatiku, štylistiku atď. za niečo zbytočného. Vidia v gramatike a v celej jazykovej výučbe lipnutie na takých maličkostiach, ktoré nemajú zvláštny význam pre praktický každodenný život.

V školskej praxi sa toto smýšľanie prejavuje tým, že žiaci sa usilujú správne písať len vtedy, keď je to na hodine slovenčiny, keď je to -- ako sa vraví -- „na známku“.

No takéto smýšľanie pôsobí rušivo na usilovnosť žiakov a podryva i autoritu školy, pretože neupevňuje v žiakovi vedomie, že škola je nielen formálne, ale aj vedomosťami, ktoré v nej získame, bezpodmienečne nutná pre jednotlivca i pre celú spoločnosť.

Z toho dôvodu bolo by treba častejšie pri výklade učebnej látky poukázať na praktickú dôležitosť jazyka ako „nástroja styku a dorozumievania“, bez ktorého naša doba a naša spoločnosť nemôže uskutočňovať styk medzi ľuďmi. Pretože za takých okolností, keď žiak pokladá požiadavku správneho písania len za požiadavku školy a profesora, a nie za potrebu svojho budúceho života v spoločnosti, výučba slovenského jazyka nemôže nikdy dosiahnuť želané výsledky.

Pravda, tu musí pomocnú ruku podať aj praktický život. Aj on musí pestovať úctu k správne jazykovému prejavu a musí odmietať a odsudzovať prejav nesprávne povedaný alebo napísaný.

A teraz konkrétne o niekoľkých podstatných nedostatkoch vzdelania žiakov strednej školy v syntaxi a štylistike.

Predovšetkým je to problém tvorenia, stavby a grafického oddelovania vety.

Pri tomto probléme sa prejavujú najmä dve ťažkosti:

1. Žiaci nevedia pri písomnom prejave vyjadriť myšlienku formou vety.
2. Mnohí žiaci nevedia správne napísať závislú myšlienku. Píšu ju ako samostatnú vetu. (Konkrétny príklad: Tábor mieru a pokoja buduje. Zatiaľ čo tábor vojnový pripravuje novú vojnu.)

Predovšetkým vyjadrovanie myšlienok formou vety, ktorá je základným prvkom jazykového prejavu, vyžaduje si naliehavé riešenie.

V školskej praxi sme zistili pri tomto probléme dva základné nedostatky: a) žiaci nemajú dostatočnú slovnú zásobu; b) žiaci neovládajú formálne pravidlá o tvorení vety.

Slovná zásoba je stavebným materiálom, pomocou ktorého sme schopní vyjadrovať svoje myšlienky a uskutočňovať styk s ostatnými príslušníkmi nášho národného kolektívu. Z toho vyplýva: čím väčšiu slovnú zásobu človek má, tým ľahšie a presnejšie bude vedieť vyjadrovať svoje myšlienky.

Slovná zásoba absolventov stredných škôl je však úzka. Majú slovnú a pojmovú zásobu len zo svojho najbližšieho okolia. Nemajú teda „stavebný slovný materiál“ a nemajú potom ani z čoho vytvoriť myšlienku a vetu.

Jestvuje len jediné riešenie: Čítať! Čo najviac čítať, aby žiak získal čo najväčšiu zásobu slov; tá by mu potom umožnila vyjadrovať myšlienky, ktoré žiada od ľudovodemokratického občana moderná doba.

Otázke čítania bolo by treba venovať pozornosť čo najskôr. Žiadať od žiakov, aby čítali, znamená dať im do rúk také čítanie, ktoré by ich vedelo upútať: čítanie ideové, poučné, vzdelávajúce, ale pritom i zaujímavé, príťažlivé svojím obsahom a odpovedajúce veku a záujmom žiakov. Základný predpoklad je tu prirodzene súkromné čítanie žiakov.

Je evidentné, že vinu na nedostatok slovnej zásoby má i nedostatok školských učebníc. O tom sa už písalo veľa ráz.

Žiaci neovládajú formálne pravidlá o tvorení viet, o ich oddeľovaní a o ich spájaní do súvetí. Nevedia tak zo „stavebného materiálu“, zo slov vytvoriť takú jazykovú jednotku, ktorá by umožňovala jazykový styk.

Tento nedostatok sa neprejavuje v takej miere v priateľskom rozhovore. Začína sa prejavovať vtedy, keď majú žiaci vyjadriť vymedzenú úlohu (napr. odpoveď na presne vymedzenú otázku z prebranej látky). A tento nedostatok vzrastá, keď majú žiaci napísať svoje myšlienky; a to nielen vtedy, keď majú napísať presne vymedzenú úlohu, ale aj vtedy, keď majú napísať to, o čom sa tak ľahko s priateľmi rozprávali.

Keďže písomný styk je v našej dobe nepostrádateľnou potrebou človeka, aj riešenie tejto otázky je naliehavé. Treba ju riešiť nielen zlepšením výučby formálnej stavby vety a zvýšením extenzity a intenzity precvičovania, ale aj prehodnotením celej výučby slovenského jazyka na školách. Nebážiť len na hláskosloví, ale dôraz klásť predovšetkým na správne, presné a výstižné vyjadrovanie myšlienok vetami. Len tak sa jazyk stane praktickou potrebou ako nástroj styku a dorozumievania. A touto svojou praktičnosťou, potrebnosťou a životnosťou získa si tiež autoritu a spraví bezpredmetným hodnotenie (s ktorým sa často stretávame), ako by spisovný jazyk bol len „hrou s písmenkami“.

Záverom ešte zmienka o veci, ktorá patrí skôr do štylistiky než do vlastnej syntaxe. Žiaci nevedia vyjadriť a usporiadať svoje myšlienky tak, aby jedna z druhej vyplývala a aby na seba nadväzovaly. Máme tu na mysli nie tak špeciálne štylistické druhy, ako je referát, úvaha ap., ale práve najbežnejšie útvary: rozprávania a opis.

Domnievame sa, že neschopnosť žiakov urovnať a zladať svoje myšlienky je dôsledkom doterajšieho stavu vyučovania slovenčiny, keď sa zdôrazňoval najmä pravopis a úplne alebo temer úplne sa zanedbávalo to hlavné každého jazykového prejavu: jeho myšlienková náplň. Vôbec sa nevenovala pozornosť štylistike. Výsledok je úplná neschopnosť žiakov chápať a využívať štylistické hodnoty jazyka.

POSUDKY

Martin Kukučín: *Život*. Hviezdoslavova knižnica sv. 2. Turč. Sv. Martin 1950.

Mnoho starostlivosti venovalo sa výberu autorov i diel pre Hviezdoslavovu knižnicu, aby sa široké vrstvy pracujúcich naučili poznávať hodnoty staršej slo-

venskej literatúry. Nezdá sa však, že by sa bolo dbalo rovnakou mierou aj na spôsob jazykovej úpravy textov a na všetko, čo by malo v týchto súvislostiach jazyk príslušného autora náležite podať dnešnému čitateľovi. Pomerne rozsiahle slovníky, pripájané ku každému sväzku HK, možno pokladať len za nepatrnú časť starostlivosti o jazykovú stránku, o ktorej sa doteraz nereferovalo ani v novinárskych alebo časopiseckých recenziách.

Pretože nie sú známe zásady, podľa ktorých sa postupovalo pri jazykovej úprave textov HK, je zaiste na mieste v Slovenskej reči postaviť si tieto otázky a venovať jednotlivým sväzkom pozornosť aj s hľadiska jazykovej úpravy. Pre riešenie zásadných otázok nebude nevhodné vyjsť z prvého prozaického sväzku HK, z výberu Kukučínových poviedok, nazvaných *Život*, a všimnúť si ho s jazykovej stránky. Nepôjde pritom o analýzu Kukučínovej reči, ktorá je u nás vzorom klasickej prozaickej reči, ale o skutočnosť, v akej podobe nám toto posledné vydanie sprostredkuje Kukučínov umelecký jazyk.

Rukopisy štyroch poviedok, prevzatých do edície HK, sa nezachovali, preto sa treba vracať k ich pôvodnému vydaniu. Prvá z nich *Keď báčik z Chochoľova umrie*, vyšla r. 1890 (nie 1880, ako je mylne uvedené za poviedkou v HK) v Slovenských pohľadoch. V ďalšom ročníku Pohľadov (1891) vyšly aj poviedky *Regráti* a *Na podkonickom bále*. Druhú z poviedok, *Dies irae*, vydal Kníhtlačiar-sky účastinársky spolok v Turč. Sv. Martine r. 1893 ako osobitnú publikáciu.

Hoci sa nemožno vrátiť k rukopisom, hodno si všimnúť pôvodné vydania a porovnať ich s posledným v HK. Všeobecne sa dá zistiť hodne rozdielov na všetkých jazykových plánoch.

Najviac odchyľok je v pravopise a hláskosloví, čo je pochopiteľné a odôvodnené. S pravopisného hľadiska je pozoruhodný spôsob písania prísloviek, ktoré vznikli z predložkových pádov alebo srazením dvoch pôvodne samostatných slov. V starších vydaniach Kukučina sa píše napr. „v ľavo“, „na dostač“, „na poly“, „od poly“, „na ďaleko“, „za to“, „na slepo“, „do korán“, „Boh vie“, „pravda že“, kým v HK píšú sa všetky tieto a podobné výrazy dovedna ako jedno slovo. Náležite je upravené podľa dnešného úzu písanie *i (í)* v slovách *richtár, rínok, hikať* (u Kuk. „rychtár“, „rynok“, „hýkať“), kvantita slov a tvarov *sezóna, perón, vagón, listie, múrne, nakriviť, susedný* a i. Diskutabilná je zmena kvantít v slove *gazdiná* (u Kuk. „gazdina“). Náležite je upravené písanie predložiek *s, z* a predpôn *s-, z-* podľa dnešného úzu. Náležité sú aj iné pravopisné úpravy, ako zjednodušenie zdvojených spoluhlások v niektorých cudzích slovách (*kancelista, interesovať*) ap.

Odôvodnené sú aj mnohé úpravy v oblasti hláskoslovia, ako napr. v slovesných tvaroch *vedieť, nazrieť, nepozrie, pretrie, nesvietia, obrátiť* (m. starších tvarov „vedeť“, „nazreť“, „nepozre“, „pretre“, „nesvieťa“, „obrátiť“), v tvaroch *čepiec, veniec* (u Kuk. „-ec“), *nechať, bledý* (u Kuk. „nahat“, „bľadý“), *ich, im* (u Kuk. „jich“, „jim“), *motýl* (u Kuk. „motýl“). Diskutabilná je úprava tvarov „jako“, „jakýsi“, „jakoby“ na *ako, akýsi, ako by*. A vôbec už nie je odôvodnené meniť „hoc“ na *hoci*, „zase“ na *zas, zasa*, „šla“ na *išla*, „tedy“ na *teda*, „spurno“ na *spurne*, „spravedlivo“ na *spravodlive*.

V oblasti tvaroslovia možno súhlasiť s úpravou tvarov „za nima“, „s očima otvorenýma“ na *za nimi, s očami otvorenými*, ale nemožno súhlasiť so zmenou „do očí“ na *do očí*, „do tváre“ na *do tvári*.

V oblasti syntaxe nemožno súhlasiť so zmenami vo vetnej stavbe. Zbytočné a neodôvodnené sú napr. takéto zásahy: *Kuk*: „Ono, veľká starosť!“ A začapil dvere. — *HK*: „Ono, veľká starosť!“ a začapil... — *Kuk*: Všetko mladé, zdravé, veselé; ale pán Aduš bol predsa len nad všetkých. — *HK*: ...veselé. Ale pán Aduš... Pri interpunkcii nebolo treba meniť používanie čiarok. — Napr.: *bundy(,) futrované vlčinou; no(,) ale ma zavolaš; usmial sa(,) a v odpoveď dostal tiež úsmev*. Čiarky, ktoré sú v zátvorkách, v starších vydaniach neboli. Naopak zasa je vynechaná čiarka vo výraze *v čiernej, umastenej košeli*. Meniť slovosled je celkom proti pravidlám textovej kritiky, preto si tu každý zásah treba veľmi rozmyslieť. Nemenili by sme napr. postavenie zvratnej častice „sa“. *Kuk*: i jej ronia sa ťažké vzdychy; hneď vynašiel sa — *HK*: i jej sa ronia...; hneď sa vynašiel. Podobne ani v iných prípadoch, ako: ale tebe sa robí čosi (*Kuk*.) — ale tebe sa čosi robí (*HK*); nepovedala nič nikomu (*Kuk*.) — nepovedala nikomu nič (*HK*). Zaznamenali sme si niekoľko prípadov, kde je bez dôvodu zmenená väzba. Napr.: neukázal veľkú ohotu (*Kuk*.) — neukázal veľkej ochoty (*HK*); nemá páru v celom jarmoku (*Kuk*.) — ...na celom jarmoku (*HK*); syn a nevesta bráni (*Kuk*.) — syn a nevesta bránia (*HK*). Ponechali by sme aj väzbu *naviesť ku kúpe*, ktorá je v *HK* zmenená na „naviesť na kúpu“.

Za priamo barbarské treba považovať zásahy v oblasti slovníka a frazeologie, ktorých je v našom vydaní veľké množstvo. Tu musíme vykoreniť neblahé dedičstvo jazykového purizmu. Niektoré zmeny možno síce aj tu pochopiť a odôvodniť, ale je ich málo. Tak napr. možno súhlasiť, keď sa výraz „nákladky“ zmení na *náklady*, „melčina“ na *plytčina*, „kedy indy“ na *inokedy*, „skupený“ na *soskupený*. Diskutabilná je zmena „dľa“ na *podľa*. Ale väčšinou tu vidíme zásahy celkom neodôvodnené. Napr.: „vari, var“ — *azda*, „menovite“ — *najmä*, „znal“ — *poznal*, „zaviesť“ — *oklamať*, „dakedy“ — *niekedy*, „dakto, dačo“ — *niekto, niečo*, „žiaden“ — *nijaký*, „čapice“ — *čiapky*, „po obede“ — *popoludní*, „nechodil samotný“ — *nechodil sám*, „sem i tam“ — *sem i ta*, „konečne“ — *napokon*, „ženách“ — *ženských*, „veď i vyzerajú tie obedy“ — *veď sú i také tie obedy*, „moc“ — *mnoho*, „ona predsa stačí“ — *ona jednako stačí*, „dobre zavedené hospodárstvo“ — *dobre usporiadané hospodárstvo*, „bárs“ — *hoci*, „beztak“ — *i tak*, „za to“ — *však*, „Mišo“ — *Miško*, „šatstvo“ — *šaty*, „sotva“ — *ledva*, „bôľ“ — *bolesť*, „vzdorovite“ — *spurne*, „riekol“ — *povedal*, „zaplakaly“ — *plakaly*, „keď teba tu nebude“ — *keď ňa tu nebude*, „čudno mu padlo“ — *divno mu bolo*, „práca“ — *robota*, „nečuje“ — *nepočuje*, „v takomto krušnom okamžení“ — *v takejto krušnej chvíli*, „okno“ — *oblok*, „kolá“ — *kolesá*, „žiaden“ — *ani jeden*, „šelmovský“ — *šibalský*, „eh“ — *ej*, „vbehol“ — *zbehol*, „zašikuj“ — *zaveď*, „nutnosť“ — *prinútenosť*, „dovedie“ — *odvedie*, „poloprepadnutý“ — *polorozpadnutý*, „kelčíky“ — *trovy*, „zastudilo“ — *zadusilo*, „divoko“ — *divo*, „mrdol plecom“ — *hodil plecom*, „minulý“ — *predošlý*, „tmoliť sa“ — *hmýriť sa*, „usmialy sa jedna druhej“ — *usmialy sa na seba*, „prevádzal kupectvo“ — *zaberal sa kupectvom* a i. (Slová a výrazy v úvodzovkách sú z pôvodných vydání, slová a výrazy vysádzané kurzívou sú z *HK*.)

Uvedené príklady dokazujú, že východiskom nového vydania Kukučinových poviedok v *HK* neboli pôvodné vydania, ako to žiada textová kritika. Vychádzalo sa tu zrejme z posledného vydania *Sobraných spisov M. Kukučina*, upraveného rôznymi zásahmi. Zdá sa, že si vydavatelia ani napoložili otázku textovej kritiky a uspokojili sa s celkom nekritickým vydaním. Neuvažili, že takto široké

masy (náklad sväzkov HK je 40.000—50.000 exemplárov) nedostanú Kukučina skutočného, ale „opraveného“.

O tom, že v uvedených prípadoch skutočne ide o cudzie, korektorské zásahy do výrazových prostriedkov M. Kukučina, možno sa presvedčiť napr. nazretím do Kukučinovho rukopisu poviedky Na hradskej ceste, ktorý autor poslal po r. 1918 do Národných novín a ktorý je teraz v archíve Matice slovenskej. V tomto rukopise sú cudzou rukou „opravené“ napr. tieto výrazy: „menovite“ na *najmä*, „divokého“ — *divého*, „tak pekný“ — *taký pekný*, „snadno“ — *lahko*, „dakde“ — *niekde*, „z nútenosti“ — *z prinútenosti*, „konečne“ — *napokon*, „ale predsa“ — *jednako*, „bárs“ — *hoci*, „snád“ — *možno*, *azda*, „druhí ľudia“ — *iní ľudia*, „dľa“ — *podľa*, „riekli“ — *povedali*. Ide tu o obdobné korektorské zásahy ako v poviedkach uverejnených v HK. Ide tu o priamočiare uplatňovanie tzv. martin-ského úzu.

Prvé štyri sväzky HK sú už v rukách čitateľov, ďalšie sú v tlači alebo sa pripravujú. Je potrebné, aby sa pri nových sväzkoch venovala náležitá pozornosť aj jazykovej úprave. Neslobodno tu postupovať ľubovoľne, ale podľa zásad textovej kritiky, ktoré vypracovala Textologická komisia Literárnovedného ústavu SAVU.

M. Marsinová

DROBNOSTI

Ako by, akoby, ak by. — Do vydania Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1940 písavala sa spojka „akoby“ dvojakým spôsobom: jednak ako jedno slovo — *akoby*, jednak ako dve slová — *ako by*. Pre toto rozlišovanie sa uvádzalo školské pravidlo, že *akoby* sa píše ako jedno slovo, ak nenasleduje sloveso; ak nasleduje sloveso, píše sa *ako by* oddelene. Táto poučka sa v praxi neosvedčila.

Tvorcovia druhého vydania Pravidiel (z r. 1940) v snahe odstrániť ťažkosti s písaním spojky „akoby“ zaviedli umele jednotný spôsob písania *ako by*. Nie je jasné, prečo sa volil práve tento spôsob riešenia, ktorý je v rozpore s tendenciami nášho pravopisu písať podobné príslovkové a spojkové výrazy ako jedno slovo (napr. už *sfaby* sa obyčajne píše spolu). Preto sa ani tento spôsob v praxi neosvedčil. Veľmi často sa stretávame s písaním *akoby*.

Treba tu hľadať nové riešenie, ktoré by lepšie vystihovalo jazykovú skutočnosť, takže by už vopred bol daný predpoklad, že sa v praxi osvedčí. Nové riešenie môže vychádzať iba z jazykového rozboru príslušného výrazu. Slovo „akoby“ používame vo význame prirovnávacej spojky „ako“ alebo „ako keby“. Napr.: *Ostal a k o b y* (= ako) *omráčený*. *Nohy byly a k o b y* (= ako) *zmera-vené*. *A Huščava a k o b y* sa zrazu rozpamätal. ... *zářivo svíral dlaň a zadřhal ju v pěst*. *a k o b y* *chcel strestať rozum za to, že ho opustil*. *Na okamih a k o b y* sa čudovali, kde sa v nich *smelosť* ... *vzala*.

Vo všetkých týchto prípadoch je odôvodnené písať *akoby* ako jedno slovo a často sa skutočne aj tak píše. Okolnosť, či nasleduje sloveso alebo nie, nerozhoduje, lebo tu ide v podstate o rovnaké prirovnanie, i keď je raz vyjadrené slo-

vesom, druhý raz ináč. Netreba sa dať svádzať tým, že pred slovesom možno spojku *akoby* nahradiť výrazom „ako keby“, kým pred iným slovom len spojkou „ako“. Tento rozdiel je daný vyjadrovaním slovesného podmienovacieho spôsobu, ktorý v slovenčine vždy má časticu „by“. Pritom táto častica môže byť súčasne aj súčiastkou spojky (*aby, keby*).

Celkom inej povahy ako spojka *akoby* je spojenie príslovky *ako* s podmienovacím spôsobom slovesa. Napr.: *Naozaj neviem, ako by sme sa z tejto situácie najľahšie dostali* (= ako sa dostaneme). *Ako by ste sa tvárili, keby...* *Ako by ti padlo takéto krivé obvinenie?* *Ako by si mohol pochybovať?* (= Ako môžeš...) V takýchto prípadoch, pravdaže, nemožno písať príslovku „ako“ spolu s časticou „by“, lebo príslovka „ako“ (opytovacia alebo vzťažná) má tu svoj samostatný význam. Sem patrí aj výraz *ako by nie*, ktorý niekedy používame miesto dôraznej kladnej odpovede na zápornú alebo pochybovačnú kladnú otázku. Napr.: *Viete hrať na husliach? Ako by nie!* (= Ako by som nevedel?) Pretože sa však v tomto výraze častica „by“ nemôže priradiť k slovesnému tvaru (lebo je vynechaný), priraduje sa k príslovke „ako“ a tvorí s ňou pevnejší celok, ktorý sa významom blíži spojke „akoby“. Preto sa výraz *ako by nie* niekedy píše aj „akoby nie“. Keďže však jestvuje aj výraz *akože by nie*, ktorý sotva možno písať „akožeby nie“, treba pokladať za vhodnejší aj spôsob písania *ako by nie*.

Rozdiel medzi spojkou „akoby“ a spojením príslovky „ako“ s podmienovacím spôsobom slovesa, ako sme o ňom hovorili vyššie, treba v praxi rešpektovať, pretože sa môžu vyskytnúť situácie, v ktorých by pri oddelenom písaní spojky „akoby“ (ako by) mohol vzniknúť dvojsmysel. Napr. „imperialisti uvažujú, *akoby* (= ako keby) vyhrali vojnu“ je niečo celkom iného ako „imperialisti uvažujú, *ako* (= akým spôsobom) by vyhrali vojnu“.

Iná spojka je „ak by“. Uvádzame ňu niekedy podmienkovú vetu, ktorej dej je možný. Táto spojka sa obyčajne píše ako dve slová, pretože sa tu jasne cítia ako dve samostatné súčiastky podmienková spojka „ak“ a častica „by“.

Väzba slovesa oboznamovať. — Na našich súdoch, ako sa môže aj širšia verejnosť presvedčiť z rozhlasových reportáží pri väčších procesoch, neobyčajne kvitne väzba „*oboznamovať spis*“. Podľa bežnej väzby *oboznamovať, oboznámiť niekoho s niečím*, resp. *aj s niekým; oboznamovať sa s niečím, s niekým* by sme čakali spojenie *oboznamovať súd so spisom*, čo by malo význam „urobiť súdu známym obsah spisu“. A práve týmto opisným vyjadrením, zdá sa, poukazujeme na pôvod spomenutej väzby. Podľa výkladu Dr. A. Záturského, prvého predsedu Najvyššieho súdu v. v., prenikla k nám väzba „*oboznamovať spis*“ z maďarčiny, kde znie *ismertetni az írot, az ügyet*. Je zrejmé, že maďarské sloveso *ismertetni* je složenina, ktorej prvá časť *ismeri* má význam „vedieť, poznať“ a druhá časť *tetni* zase význam „dávať, nechávať“, takže celkový význam slovesa *ismertetni* bude „dávať, nechávať poznať“ (porov. lat. *notum facere*, fr. *faire savoir*). Keďže zamýšľaný význam, ktorý sa dáva spojeniu „*oboznamovať spis*“, je „urobiť pred súdom známym obsah určitého spisu, ktorý sa týka súdneho konania v inej veci, resp. proti inému obvinenému“, bolo by najlepšie uvedené spojenie nepoužívať a miesto neho zaviesť presnejšie a jazykove správnejšie spojenie *predniesť obsah spisu*. (Zaujímavé, že už v Právnickom terminologickom slovníku Dr. Vl. Fajnora a Dr. A. Záturského, časť I, z r. 1925 je spojenie „*ismertetni az ügyet*“ preložené ako „rozložiť vec“, nie „oboznamiť“.)

Ak je však sloveso „oboznámiť“ v tejto súvislosti natoľko zaužívané, že by pokus o jeho nahradenie iným výrazom narazil na ťažkosti, možno sa uspokojiť aj so slovesom „oboznámiť, oboznamovať“, ale jeho väzba musí byť správna: *oboznámiť, oboznamovať so spisom*. Osoba (alebo súd, verejnosť ap.) môže byť oboznámená so spisom, ale spis nemôže byť oboznámený. Môže byť známy, prednesený, môže ísť o „spis, s ktorým sme sa oboznámili“, „s ktorým sme niekoho oboznámili“ ap. Bude treba zistiť, aký výraz sa tu používa v češtine. Doteraz sa nám to zistiť nepodarilo. Hý

Liečivý a liečebný. — Obidve tieto adjektíva majú spoločný základ *lieč-*. Líšia sa len v príponách, ktoré ich diferencujú aj významove. Tak adj. *liečivý* označuje to, čo spôsobuje liečenie, čo má schopnosť liečiť, čo priamo lieči. Čiže tu sufix *-ivý* vyjadruje určitú vlastnosť, a to schopnosť liečiť. Príklady: *liečivé rastliny, liečivé byliny, liečivé vody, liečivé pramene, liečivé bahno, liečivý čaj, liečivé prostriedky, liečivý účinok* ap.

Adj. *liečebný* zase vyjadruje vzťah k tomu, čo je obsiahnuté vo význame základného slova *liečba*, čo súvisí s liečbou. Napr.: *liečebný proces, liečebný ústav, liečebná doba, liečebný význam prameňov, liečebná metóda, liečebné pomôcky, liečebná starostlivosť, liečebná pedagogika, liečebná činnosť lekára* ap.

Nemá byť teda „liečebné vody“, „liečebné pramene“, ako sme čítali v Slobo-
bode z 11. II. 1951, ale má byť *liečivé vody, liečivé pramene*. uffu

Anketa

Pracovníci Jazykovedného ústavu SAVU diskutujú o vhodnom tvare pre pomenovania ženského rodu k slovám typu *filolog, antropolog, biolog* ap. Podľa Pravidiel by tu mali byť tvary *filoločka, antropolčka, bioločka* ap. Tieto tvary sú však nesprávne utvorené a v živej reči sa neujaly. Náležitě by boli tvary „*filoložka*“, „*antropoložka*“, „*bioložka*“. A pretože sa slová na *-log* v dnešnej živej reči vyslovujú s dĺžkou (*filológ, antropológ, biológ*) a budú sa po pravopisnej úprave aj tak písať, znely by príslušné feminína *filolóžka, antropolóžka, biolóžka*. Popri týchto tvaroch by prichádzaly do úvahy tvary *filologička (filológička?)*, *antropologička (antropológička?)*, *biologička (biológička?)* ap.

Prosíme čitateľov Slovenskej reči, aby nám urýchlene napísali, ktorý z uvedených variantov sa im zdá najvhodnejší a prečo. V odpovediach uveďte láskave zamestnanie a vek. Redakcia.

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto číslo vyšlo v marci 1951.

Knihy a časopisy, ktoré došli do redakcie

Vincent Bl a n á r: *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych názvov v Maďarsku*. Vydala Slovenská akadémia vied a umení nákladom Štátneho nakladateľstva v Bratislave 1950.

Český jazyk I, 1—2, 3—4, 5—6. — Slovenské pohľady LXVII, 2. — Nové slovo VIII, 10, 11, 12. — Bežné čísla Výstavby Slovenska, Týždňa a denníkov Pravda, Východoslovenská pravda, Cieľ.

Knížné novinky Štátneho nakladateľstva v Bratislave

Komisia ŠPÚ: *Sprístupniť kultúrne poklady minulosti, texty k dejinám literatúry pre II. triedu škôl III. stupňa.*

Čkm 764

Cena 12 Kčs

Komisia ŠPÚ: *Sprístupniť kultúrne poklady minulosti, texty k dejinám literatúry pre IV. triedu výberových škôl III. stupňa.*

Čkm 766

Cena 16 Kčs

Komisia ŠPÚ: *Sprístupniť kultúrne poklady minulosti, texty k dejinám literatúry pre III. triedu škôl III. stupňa.*

Čkm 765

Cena 12 Kčs

Dr. M. Gönci: *Politická ekonomia, II. diel.*

Čkm 723

Cena 12,30 Kčs

S. Maršák: *Dvanásť mesiačikov, rozprávková hra pre mládež v 4 dejstvách.*

Čkm 3008

Cena 30,60 Kčs

Lubimová—Charkov—Nosov: *Čudný darček a iné hry, tri jednoaktové hry školákov.*

Čkm 3006

Cena 27 Kčs